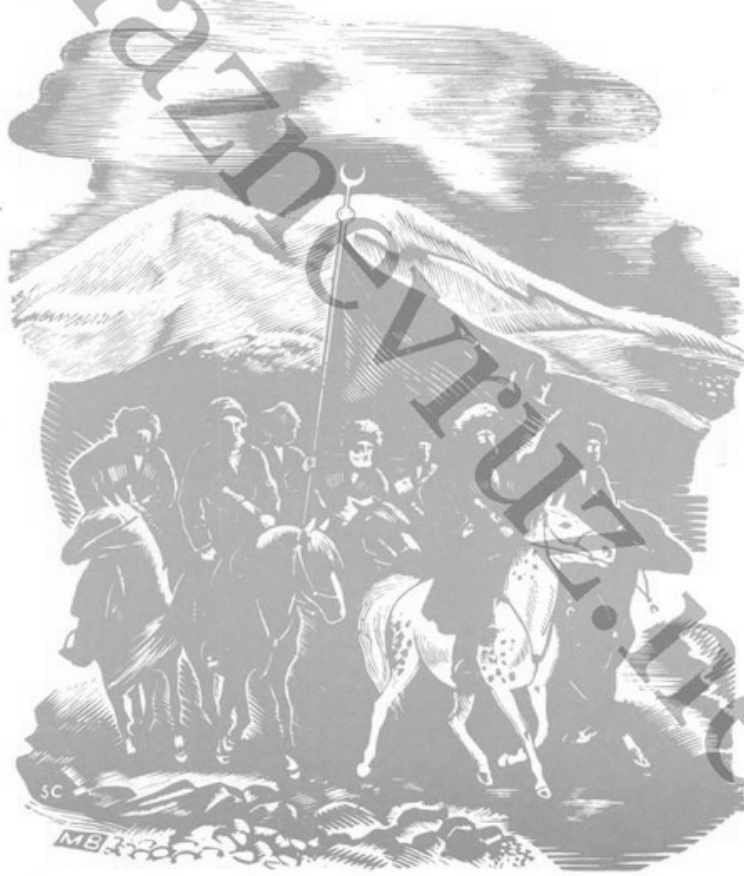

«Ey yer ve göklerin Hükümranı! Vatan ve din düşmanlarına
karşı cihadımızda bize yardım et ve bizi düşmanların şerrinden koru!»
— İmam Şamil —

Birleşik Kafkasya

ÜÇ AYLIK DERGİ

YIL : 4 Temmuz - Ağustos - Eylül 1998 Sayı:15

İÇİNDEKİLER

Kafkasya Barut Fıçısı Olmasın Yılmaz NEVRUZ	1
Çerkesya'dan Savaş Mektupları Osman ÇELİK	6
Adigelerde Tanrı (THA) İnancı Ahmet Hazer HIZAL	11
Tengricilik Dr. Yaşar KALAFAT	21
KARAÇAY-MALKAR NART DESTANLARI -IV- Adilhan ADİLOĞLU	27
Adige Dilinde Arkaik (Kadim) Türkçeden Kalma Kelimeler ve İrtibatlar-II- Ahmet Hazer HIZAL	30
Etrüsklerin Dili Hakkında A. ALİŞOĞLU	38
Narik Ulu Çora Dudalanı MAHMUT	41

Birleşik
KAFKASYA
Üç Aylık Dergi

Genel Koordinatör:
Yılmaz NEVRUZ

Sahibi:
K.K.Karaçay-Balkarlılar
Kültür ve Yardımlaşma
Derneği adına:
Adnan CANGÖZ

Yazı İşleri Müdürü:
Mehmet KARAÇAY

Yazın:
Cahide BAŞÇI

Haberleşme Adresi:
Mrk. P.K. 62
ESKİŞEHİR

İdare:
Akcamı Mah.
Zeytinler Sk. 2
Odunpazarı - ESKİŞEHİR
Tel: 0.222.221 66 97
Fax: 0.222.230 34 07

Yurtdışı Yıllık Abone:
40\$

Yurtiçinde:
Demek hesabına
350.000 TL. bağışta
bulunmak suretiyle
temin edilebilir.

Posta Çeki No: 112736
(Mehmet KARAÇAY)

*Dergideki yazılar kaynak
gösterilmek suretiyle
alınabilir.*

Dizgi-Baskı:
ETAM A.Ş. Matbaa Tesisleri
Tel: 0.222.236 00 51
ESKİŞEHİR

Mercedes-Benz

Hases Otomotiv Yatırım ve
Pazarlama A.Ş.
Mercedes-Benz Türk A.Ş. Ana Bayii

Ankara Karayolu 5.Km.
26110 ESKİŞEHİR
Tel : 0(222) 228 03 00/7Hat
Fax : 0(222) 228 03 04

TOKOĞLU ECZANESİ
Ecz. H. Cahit TOKOĞLU

Devlet Hastanesi Yanı BURSA Tel: 0 (224) 222 91 82 Fax: 224 88 21

Elmadagı Cad. No. 109 Taksim / İSTANBUL
Tel : 0 (212) 233 34 06 – 233 34 07
Fax : 0 (212) 247 33 33

Otosan

Yetkili Yedek Parça Bayii

OYAK
SİGORTA A.Ş.

Beytullah ASİL
Acente

OYAK
HAYAT SİGORTA

Hamamyolu Cad No: 32 ESKİŞEHİR Cep: 0.532.311 64 31
Tel: 0.222.231 49 00 – 230 62 68 Fax: 221 34 60

MERKEZ ECZANESİ
Ecz. Rıza KOÇ

Hükümet Meydanı 35/1 Sivrihisar / ESKİŞEHİR Tel: 0 (222) 711 40 42

Sebahattin Altunkaya

Tel: Alpu: 511 29 99 Çifteler: 541 35 50 Eskişehir: 221 44 44-221 80 60
Orduevi Yanı Tozman İşhanı No. 5/3 ESKİŞEHİR

HOTEL HİSAR

Peyzi Paşa Bulvarı, 153 İzmir-TÜRKİYE
Tlx: Ihot 451102

☎:484 54 00 (5Hat)
Telefax: 425 88 30

ay basın yayın

iç ve dış ticaret limited şirketi

AY BASIN YAYIN İÇ ve DIŞ.
TİC. LTD. ŞTİ.

Taşkent Cad 10. Sok. No:30/1-A
Bahçelievler-ANKARA
Maltepe V.D. 1060044278

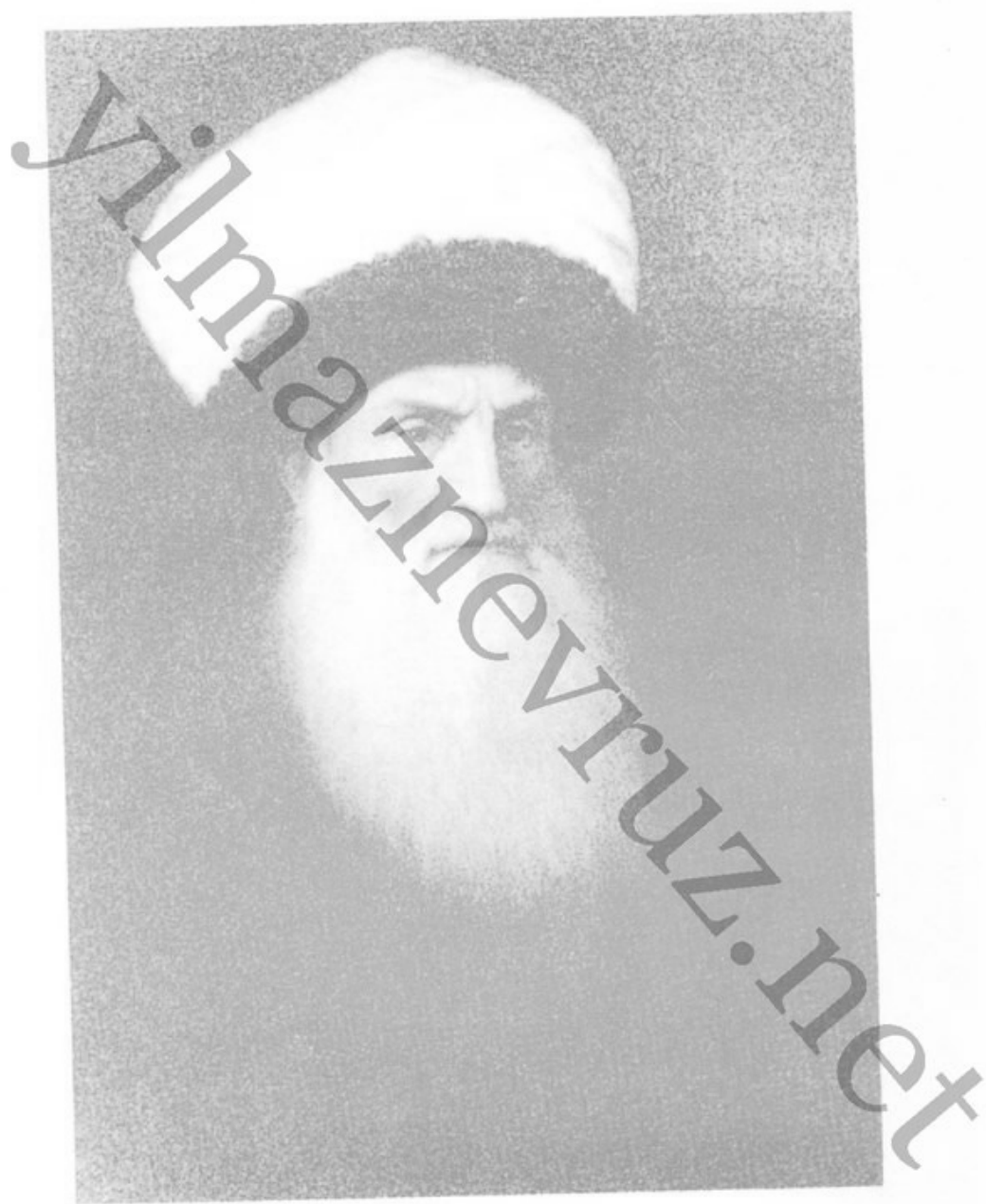

06

SELKA HAZIR BETON
Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Alpu Yolu 2. Km. 26000 ESKİŞEHİR
Tel: 0.222.227 93 99 – 227 99 76 Fax: 237 74 30

Birleşik Kafkasya

Yıl : 4

Temmuz-Ağustos-Eylül 1998

Sayı:15

KAFKASYA BARUT FIÇISI OLMASIN!

Yılmaz NEVRUZ

Tarih boyunca pek çok kavimlerin karışıp kaynaşmasından oluşan Kafkas boyları arasında bugüne kadar toplu bir çatışma ve kanlı bir savaş olmamıştır. Bu, en azından üç bin yıldan beri açıkça bilinen bir gerçektir. Dil ve şive ayrılıklarına rağmen, inanç ve ahlak nizamı itibarıyla tam bir birlik olduğu için mükemmel bir kültür meydana gelmiş ve en gelişmiş milletler düzeyinde bir "*Mensubiyet şuuru*" oluşmuştur. Dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, Kafkas menseli insanlar bir birleriyle karşılaştıkları zaman (başka bir dil veya tercüman aracılığıyla anlaşsalar bile) kırk yıldan beri aynı köy veya mahallede doğup büyümüş insanlar gibi derin bir içtenlikle kendilerini bir birlerine yakın hissederek. İşte bu güzel görüntünün sebebi "*mensubiyet duygusu*"dur. Benim kanaatime göre, ulusu meydana getiren unsurlar arasında en güçlü ve vazgeçilmez olanı "*mensubiyet şuuru*"dur. Bu olmadan, kâmil anlamda ulus veya millet teşekkül edemez. Sözelimi, bugün ABD'de ileri seviyede bir dil birliği vardır. Vaşington'dan Kayalık Dağlardaki bir ücra köye kadar ülkenin her tarafında amerikanca konuşulmaktadır. Buna karşılık, mükemmeli bırakın orta düzeyde bile "*mensubiyet şuuru*"ndan bahsedilemez. Kafkaslılar arasındaki mensubiyet şuuru ancak Almanlar ve Japonlar ile mukayese edilebilir.

Hal böyle iken, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, etnik asabiyyetin tehlikeli boyutlara ulaşması sebebiyle, zaman zaman medyada "*Kafkaslar barut fiçisi halinde!*" ifadelerine rastlamaktayız. Şimdiye kadar Gürcüler ile Abhazlar, Osetler ile İnguşlar bir birlerine kırdırılmışlardır. Yine de kanlı çatışmaların patlak verilmesinden endişe edilmektedir.

Durum neden bu hale gelmiştir? Bin yıllardan beri barış ve huzur içinde yaşayıp bugünlere erişen, aynı medeniyet ve kültüre sahip bu insanlar bir birlerine niçin düşman kesilmişlerdir? Bu ayrımcılık, mikromilliyetçilik ve etnik asabiyyet niçin bu derece güç kazanmıştır? Bu soruları daha önceki yazılarımızda defaatle cevaplandırmamıza rağmen mediada çıkan üzücü haberler sebebiyle yine bahis konusu edeceğiz, yine cevaplayacağız.

Dışarıdan bakanlar meselenin kühüne inemedikleri ve Moskva'nın resmi açıklamalarının etkisinde kaldıkları için, Kafkaslardaki gergin durumun, Kafkas halklarının halâ 'kılan' düzeyindeki topluluklar olmalarından kaynaklandığını sanmaktadırlar. Oysa, gerçek bunun tam zıddıdır. Esas sorun "yanlış bilgilendir-

me çemberi" nin kırılmasıdır.

Rusları bir yana bırakalım, dünyanın bir çok yerinden gelen alimler, gazeteciler Kafkasya'da sayısız araştırmalar yapmışlardır. Ancak, hepsi aynı fasit dairenin içinde dolanıp durmuşlardır: Kafkasya'da konuşulan diller, etnik farklılıklar, otokton halklar, dışarıdan gelenler, efsaneler, masallar, eski inançlar, vs, vs... Keza, burada yaşayan halklardan hangileri indo-german, hangisi aryan, hangisi iranî, hangisi turanî... gibi bitip tükenmeyen tartışmalar... Hiç bir bilim adamı ve araştırmacı çıkıp da, bu insanların müşterek bir ülküsü var mıdır? Siyasi bir gelecek için ne gibi çabalar harcamışlardır? Bunlar da diğer bütün halklar gibi kendi kendilerini yönetme haklarına sahip olamazlar mıydı? Afrika'nın ve Uzak Asya'nın yarı ilkel kabileleri bağımsız devletler kurarken, Kafkas halkları hâlâ niçin bir başka devletin hegemonyası altında yaşamak zorundalar? diye, sormamıştır!

Bütün bu meselelere objektif olarak yaklaşmadığı ve bilim adamları da Kafkasya'yı kendi akademik karyerleri ve şöhretlerini yükseltmek için bir toplum-laboratuvarı olarak gördükleri için "*Kafkasya Gerçeği*" bir türlü dünya kamu oyununa maledilememiştir. Elbette bunda Rusya'nın büyük bir etkisi vardır.

Rus bilim adamları ve onların batılı meslektaşları son on yıllarda zaten zedelenmiş olan Kafkas Ulusal Birliğini parçalamak için kimileri şuurlu olarak, kimileri de sözüm ona bilim adına durmadan kalem oynatmaktadırlar. Bütün yapılan, Kafkas halklarının ayrı dil gruplarına mensup olduklarını ispat etmek ve ayrı milletlere mensup olduklarını açığa çıkartmaktan ibarettir. Böylece, Kafkas halkını dilim dilim dilmek ve parçalara ayırmak için öyle bir kütüphane oluşmuştur ki bugünün ayrılıkçı-işbirlikçileri kendi tezlerini güçlendirmek için bu ilmi eserlerden (!) diledikleri kadar beyyine bulabilmektedirler. Ne gariptir ki emperyalizmin kalem kulları olan kafkasiyologlar (!) Kafkas boylarını, iki bin yıl öncesinin tarihçisi Herodot ve bin yıl öncesinin Arab tarihçileri ve bilim adamları kadar bile tanıyamamışlardır!

Bilim adına sürdürülen bu kötü gidişe 'durl' deme zamanı çoktan gelmiştir. Bunu yapacak olan da günümüzün genç kafkaslı bilim adamları ve tarihçileridir. Onlar büyük bir gayretle çalışarak, araştırarak şimdiye kadar yabancılar tarafından ortaya konulmuş eserlerin yanlışlarını ve kasıtlı yorumlarını düzeltmelidirler. Öyle eserler ortaya koymalıdır ki dost da düşman da kabul etmek zorunda kalsın. Keza, bu çalışmalarının esası; çok güçlü bir mensubiyet duygusuna sahip olan kafkaslıların müşterek bir medeniyet ve kültürden ve hatta geniş anlamda müşterek bir menşeden gelen bir ulus olduklarını ortaya koymaya matuf olsun.

Bugünün Kafkas halkları, içinde buldukları fasit daireden çıkmak, etnik asabiyeti bırakmak, mevcut husumeti bertaraf etmek için bugünkü ortama nasıl geldiğini sükûnetle araştırarak, teffekkür ederek ve meselelerin ardındaki "kötü niyeti" ortaya çıkararak yeni bir strateji belirlemek zorundadırlar.

Bu duruma nasıl gelinmiştir?

Bütün emperyalist yönetimlerin müşterek bir niteliği vardır:

"*Parçala ve yönet, parçala ve yut!*"

150 yıldan beri Rusya'nın Kafkasya'da uyguladığı yönetim biçimi budur. Rus hükümetleri öncelikle, ilk çağlardan beri dünyanın her tarafında ve bu arada Kafkasya'da da var olan "*Sosyal tabakalaşma*"yı istismar ederek toplum düzenini

bozmaya çalışmışlardır: Soylular sınıfına mensup kişileri para, toprak, mevki ve mansıpla kendi taraflarına çekerek kara halkı sürekli şekilde ezmişlerdir. Keza, boylar arasındaki birliği bozmak için de boy önderlerini bir birlerine düşürmüşlerdir. Hazar'dan Karadeniz'e kadar şu yada bu boyun teritoriumu/ ulusal toprağı diye bir sınır tanımayan kafkaslıların müşterek vatanlarını ikiye bölerek yarısını Terek vilayetine, yarısını da Kuban vilayetine bağlamışlardır. Böylelikle ilk fiili ayrılık başlatılmıştır.

Yönetime ve onun yerli işbirlikçilerine karşı baş kaldıran zümre ve kişiler acımasızca tedip edilmişler ve Uzak Sibiry'a'daki Katorgalara (zorunlu çalışma kamplarına) sürülmüşlerdir. Bunlardan çok azı geri dönebilmişlerdir. Keza kara halkın çocuklarının okuması kasıtlı olarak önlenmiştir. Sadece zedegân sınıfından kendilerine yakın olarak bildikleri ailelerin çocuklarına bu imkân tanınmıştır. Peterburg ve Moskova'nın yüksek okullarında okutularak beyinleri yıkanan gençlerden "müstemleke aydınları zümresi"nin oluşmasına gayret edilmiştir. Dini inançlarından, milli örf ve adetlerinden tedricen uzaklaşan bu genç insanlar, zamanla acı gerçeği anlıyarak emperyalist yönetime karşı olsalar bile kendi halklarıyla da bütünleşememişlerdir. 1917'deki bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşmamasındaki sebep ve saiklerin başında bu kültürel başkalaşma gelmektedir. Eğer bu elit zümre kendi öz halkıyla bütünleşebilseydi, o günün derme çatma Kızıldusunu Kafkasya'ya sokmazlar ve tek vücut halinde bir Kafkasya'yı arkalarında bulurlardı. Nitekim, bu gerçeği çok iyi anlayan aziz şehit önder Cahar Dudaev ve arkadaşları öz halklarıyla bütünleşmeyi, stratejilerinin istinat noktası yaptıkları içindir ki başarıya ulaşmışlardır. Günümüzün önder aydınları bu tarihi ve sosyal gerçeği çok iyi kavramak zorundadırlar. Halkıyla ters düşen bir elit zümrenin varlığı bir ulus için en büyük talihsizliktir.

Çarlık Rusyası'nın yerine geçen Sovyetler Birliği döneminde de müstemleke halklarının durumunda olumlu bir gelişme olmadığı gibi asıl etnik ayrımcılık tohumları bu devirde atılmıştır.

İlk olarak bin yıllık müşterek vatan, özerk idare ve özerk cumhuriyet (!) adı altında, yapay sınırlar çizilerek param parça edilmiştir. Böylece, ezelden beri bir birleriyle iç içe yaşayan kardeş halklar tıpkı Berlin Duvarı'nın berlinlileri bir birinden ayırdığı gibi bir birlerinden ayrılmışlardır. Üstelik bu özerk yönetimlere etnik isimler de verilerek ulusal birliğin yok olması için planlı bir program uygulanmıştır. Tarih boyunca bu derece planlı ve acımasız bir "parçala ve yut" rejiminin tatbik edildiği görülmemiştir.

Dahası var, Çeçenler ve Avarlar gibi çok nüfuslu boyları bırakınız, 5-10 bin nüfuslu minik şive gruplarına bile yerel alfabeler hazırlanmış, buna bağlı olarak müşterek ulusal kültürün tahrip edilmesi için planlı bir savaş başlatılmıştır. Ayrı yayınevleri, ayrı redaksiyon komiteleri, ayrı yazarlar birliği örgütleri, her şey ayrı... Bu meyanda hiç bir edebi ve fikri değeri olmayan şiirler, romanlar, sahne eserleri, folklor ürünleri, vs. devlet imkanlarıyla basılmış ve yazarlarına da bol keseden ulufe dağıtılmıştır. Kendilerini edebiyatçı-sanatçı zanneden muazzam bir yazarlar-şairler ordusu ortaya çıkmıştır. Ama bunların hiç birinde milli olan hiç bir şey bulamazsınız: Görünüş itibarıyla milli, içerik bakımından marksist-leninist bir sürü herzeler. Bu arada etnik asabiyeti tahrik eden yazılar ve manzumelere

sınır yok. Rejimin ortaya koyduğu normun dışına çıkmayan, ama birşeyler söylemek isteyenler de aşk şiirleri, tabiyat tasvirleri gibi etliye sütlüye dokunmayan konularda eser vermeye çalışarak kendilerini tatmin edebilmişleridir. Bugün kafkaslılar arasında şiir ve edebiyatla uğraşmayan insan yok gibidir. Rejim tarafından programlanan plana göre insanların ruh enerjilerinin vatan, millet, din, inanç, hürriyet, azatlık... gibi kutsal varlıklar üzerine tevcih edilmesi önlenerek bu muazzam enerjinin edebiyatçılık ile ideoloji alanına çekilmesine büyük gayret sarfedilmiştir ve bunda başarıya da ulaşılmıştır. Binlerce zavallı insan "*bir kitabım yayınlansın da şöhrete erişeyim ve iyi bir yaşam düzeyine kavuşayım*" düşüncesiyle görünüşü/dili milli, içeriği marksist-leninist olan bir sürü değersiz kitabın ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu da Kafkas ulusal kültürünün yozlaşmasına ve müsterek değerlerinin zayıflamasına zemin hazırlamıştır.

Öte yandan, özerk yönetimler Milovan Djilas'ın ifadesiyle "*Yeni Sınıf*"ın eline geçtikten sonra, bir birlerine menfaat bağlarıyla bağlı ve her dönemin muteber adamı (!) olan, halktan kopuk bir oligarşi oluşmuştur. Bunlar bulundukları mevkileri ve sahip oldukları yetkileri efendilerine yaranmak ve keselerini doldurmak için kullanmışlardır. Bu şekilde ortaya çıkan bir yönetim tarzı ise tarihin kaydettiği en yaygın bir "*rüşvet düzenini*" hayata geçirmiştir. Sovyetler Birliği döneminde toplumun ilğine işleyen "*rüşvetle iş gördürme*" alışkanlığı bugün de devam etmektedir. Bu adaletsiz ve gayri ahlaki yaşam biçimi güçlülere daha da güçlendirmiş, ezilmişleri daha da ezmiştir. Çalışma barışı ve sosyal düzen bozulmuştur: Aile bağları zayıflamıştır, çalma-çarpma ve gasp olayları günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir. Alkolizm ve diğer kötü alışkanlıklar yaygın bir afete dönüşmüştür. Allah ve ahiret inancı yok edildiği için günah-sevap, ilahi ceza gibi insanları kötülüklerden alı koyan kutsal kavramlar adeta unutulmuştur. Geriye sadece "*zakon*" korkusu kalmıştır ki rüşvetle onun da defteri dürülmüştür.

Şimdi bütün tefekkür gücümüzü bir noktaya teksif ederek soralım: *Böyle bir ortamda ulusal birlik olur mu? Sevgi kardeşlik, diğergâmlık olur mu?* Bırakınız tüm Kafkasya'yı, aynı toplumun içinde bile "*birlik şuuru*" kalmamış gibidir. Halk, yöneticilerin ve hakim grupların elinde oyuncak haline gelmiştir. Böyle ezilmiş toplumlarda aşırı fikirlerin ve çarpık ideolojilerin gelişmesi doğaldır. Versay adaletsizliği olmasaydı, Hitler faşizmi dünyanın başına bela olur muydu? Çarlık Rusya'sındaki insan hak ve hürriyetlerine değer vermeyen, bir avuç zadeğân sınıfın çıkarını nüfusun %90'ını teşkil eden kara halkın çıkarından üstün tutan ve aydınları göz açtırmayan acımasız rejim olmasaydı sosyalist ihtilal komünist diktatörlüğe dönüşebilir miydi? Tıpkı bunlar gibi, bugünkü ortam da tutsak halklar arasında etnik asabiyeti tahrik etmiş ve toplumlar arasında hüsumeti körüklemiştir. Manevi inançların ve ulusal kültürün yozlaştığı bir toplumda insanlar bencilleşirler ve yüksek idealler gelişmeye imkan bulamazlar.

Böylece sorunların nasıl ortaya çıktığını irdelerken, Rusya genelinde bir ifade kullanmış da olsak yine Kafkasya lokaline dönerek önereceğimiz çözüm yollarını sıralamaya çalışacağız.

Mevcut kötü gidişi durdurmak ve iyiye dönüştürmek için neler yapılmalıdır?

-Herşeyden önce ve acilen yok olma raddesine gelen manevi inançlar yeniden canlandırılmalı ve İslam ahlakına dayalı bir yaşam, hayata geçirilmelidir.

-Keza, erozyona uğramış ve yozlaşmış olan Kafkas örf ve adetleri zamanın şartlarıyla uyum içinde kalarak tekrar günlük hayata girmelidir.

-Köylere sahip çıkılmalı, tarla ziraatı ve hayvancılık geliştirilmelidir.

-Ticaretin bir "*kapkaççılık ve aldatma işi*" olmadığı iyice kavranarak hem ah-laki hem de kendi kurallarına uygun bir ticari hayat ihya edilmelidir.

-Huzur ve asayişin sağlanması için elbirliği yapılmalı, toplumun düzenini bo-zanlar ile 'güçyetenlik' yapanlar (zakon müsamaha ediyorsa bile) toplum tarafın-dan mutlaka cezalandırılmalı ve böyleleri toplumdaki dışlanmalı ve ıslah-ı nefis yapıcaya kadar yüzüne bakılmamalıdır.

-Ailenin temeli olan kadın eski saygınlığını kazanmalı, öncelikle annelik göre-vini yapmalı, erkeğin yapması gereken işlerin altında hem ruhen hem de bede-nen ezilmemelidir.

-Alkolizm başta olmak üzere, fuhuş, yalancılık, inançsızlık, emanete hiyanet, gasp, hakka ve iffete tecavüz... gibi toplumu çökerten kötülüklerden kurtulmak ve korunmak için toplum topyekün örgütlenmeli ve her kes kendine düşen göre-vi yerine getirmeli, özellikle yeni yetişmekte olan nesillerin bu fenalıklara bulaş-madan kişiliklerini kazanmalarına azami dikkat gösterilmelidir.

-Politik ve ideolojik ve inançsal gruplaşmalardan uzak durulmalı, müsterek amaç, ülkenin ve Kafkasya'nın refah ve mutluluğu olmalıdır.

-Bütün bu ahlaki ve beşeri erdemler hayata geçirilirken; öncelikle toplum için-deki inatlaşmalar karşılıklı müsamaha ile ortadan kaldırılmalı, tüm toplumu kap-sayan bir sevgi ve kardeşlik ortamı hakim kılınmalıdır.

-Aile ve evlilik müessesesi kayıtsız şartsız ıslah edilmeli, özellikle erkekler al-kolü bırakarak ve maruşkalardan uzak durarak tüm zamanlarını işlerine ve aile-lerine ayırmayı alışkanlık haline getirmelidirler.

-Çok eskiden olduğu gibi tamadalardan oluşan danışma (keñeş) meclisleri oluşturarak, bunlar aracılığıyla toplum içi ve toplumlar arası anlaşmazlıklar ve husumetler çözümlenmeli ve '*etnik asabiye*' duygusu Kafkas halklarından (bir daha geri gelmemek üzere) kovulmalıdır.

-Yabancıların tahriklerine kapılmadan halklar arasında sevgi, kardeşlik ve ulusal mensubiyet duygusuna dayalı dostça ilişkiler kurulmalı ve bilhassa *karşı-lıklı evlenmeler* teşvik edilmelidir. Bu çok önemli bir husustur. Böylece, akraba evliliğinin hoş karşılanmadığı bir toplumda önemli bir sorun halledilecek ve halklar arasında akrabalık bağlarına dayalı güçlü bir dayanışma oluşacaktır. Bundan asla çekinilmemeli ve kız alıp verme hareketi hemen başlatılmalıdır. Bu takdirde, kısa zamanda dostluk ve kardeşlik duyguları güç kazanacaktır.

-En önemli bir husus da göstermelik özerk idare ve cumhuriyetler arasındaki sınır ve toprak çatışmalarına derhal son verilmesidir. Nenin kavgası yapıyor ki... Kafkasya kaskasyalıların ülkesidir, orada ancak dış sınırlar söz konusu ol-malıdır. Emperyalist yönetim tarafından masa başında çizilen yapay sınırlar yok farzedilmeli ve bu toprakların, bu yerin insanların ecdadından tevarüs ettiği as-la akıldan çıkarılmamalıdır. Sen-ben kavgası bir kenara bırakılarak "Biz" ülküsü vazgeçilmez amaç olmalıdır.

Atayurdundaki soydaşlarımıza buradan sesleniyoruz: **Kafkasya barut fıçısı olmasın!**

KİTAPLAR

ÇERKESYA'DAN SAVAŞ MEKTUPLARI

Osman ÇELİK

(Çerkesya'dan Savaş Mektupları. Eserin özgün adı: *Journal of a Residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839*. Yazar: James S. Bell. Türkçesi: Sedat Özden. Büyük ebatlı 505 sayfa. Yayınlayan: Kafkas Vakfı, 1998-İstanbul.)

Önce; "Çerkesya'dan Savaş Mektupları" adlı kitabın yazarı J.S.Bell hakkında kısa bilgi vermek, ardından Kafkasya'ya nasıl ve ne maksatla gittiğini anlatmak istiyorum.

J.Bell, bir yazar değil, aslında bir tüccar idi. Eşi ile birlikte, bir ticari şirket kurmuştu. Yeni atılımlar yapmak için fırsat kolluyordu.

Kafkasya'ya gitmek O'nun fikri değildi. İngiltere'nin İstanbul Elçiliği'nde katiplik yapmış olan Davit Urkhart'ın telkin ve teşvikiyle böyle bir girişimde bulunmaya karar vermiştir.

Eseri Türkçeye çeviren Sedat Özden, kitabın başına koyduğu "Takdim" yazısında bunu açıklamaya çalışmıştır. Tarafımdan yayına hazırlanan, "İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya" adlı kitabımda, bu konu daha geniş bir şekilde anlatılmıştır.(1)

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Osmanlı Devleti yenilmiş, Kuzey Kafkasya'dan tamamen çekilmişti. Çaresiz kalan Kuzey Kafkasyalılar, vatanlarını kendileri savunuyorlardı.

Davit Urkhart, son savaşı takip eden yıllarda, İstanbul'da, İngiliz Elçiliği'nde birinci katipti. Kafkasya'da olanları yakından izliyordu. Kafkasyalıların direnişi çöktüğü taktirde, Afganistan ve İran'da hem politik hem de askeri başarılar elde eden Rusya'nın, Basra Körfeşi'ne inebileceği endişesini taşıyordu. Düşüncelerini, Elçi Lord Ponsonby'ye açıkladı. Eğer izin verirse, Kuzey Kafkasya'ya giderek, gerçek durumu öğrenebileceğini söyledi.

Daha önce, tehlike arzermeye başlayan Rusya üzerine çok konuşmuşlardı. Elçi, ikna oldu. Davit Urkhart'ın Kuzey Kafkasya'ya gitmesi için izin verdi.

Davit Urkhart, 1834 yaz sonu yola çıktı. Kısa bir süre sonra, Tsemez (bugünkü Novorossiysk) koyunda, karaya çıktı. Sahil kesiminde bir hafta kaldı. Halk Liderleri ile görüştü. Elinde önemli notlar olduğu halde İstanbul'a döndü. Elçi'ye raporu'nu sundu.

Elçi Lord Ponsonby, Urkhart'ın raporuna kendi, düşüncelerini de ekleye-

1) İNGİLİZ BELGELERİNDE TÜRKİYE VE KAFKASYA

Yayına hazırlayan: Osman Çelik, 1992-ANKARA

rek, İngiltere'ye Hariciye Bakanlığı'na gönderdi.

Hariciye Bakanı Lord Palmerston, Rus dostuydu. D.Ürkhart'ın Kafkasya'ya gitmesine son derece sinirlendi. Özellikle İngiltere'yi Rusya ile karşı karşıya getirecek düşüncelerinden dolayı ciddi endişelere kapıldı. O'nu görevinden aldı.

D.Ürkhart, Kafkasya Sahilleri'nde sadece bir hafta kalmıştı. Ancak, çok etkilenmişti. Çarlık Orduları'na hiçbir yardım almadan direnen Kuzey Kafkasyalılar adeta O'nu büyülemişlerdi. İngiltere'ye döner dönmez, istifa ederek hariciyeden ayrıldı. Bir dergi çıkarmaya başladı. Dergisinde yer alan dış politika yazılarının ana konusu, genelde Rusya ve Kuzey Kafkasya idi.

O'nda şu kanaat oluşmuştu: Lord Palmerston Hariciye Bakanı olduğu sürece, İngiliz Hükümeti'nin Kuzey Kafkasyalılar'ın yararına olacak bir karar vermesi mümkün değildi. Rusya'nın izlediği iki yüzlü politikayı gözler önüne sermek için, tüccarları devreye sokmaya karar verdi.

İşte bu sırada, J.Bell ile tanıştı. Yazıları ve sözleri ile O'nu etkiledi. Kafkasya Sahilleri'ne bir gemi göndermesi konusunda bu hırslı tüccarı ikna etti.

J.Bell, kitabını okuyanların anlayacakları gibi, sıradan bir tüccar değildi. Günün politik olaylarından haberdar olduğu gibi, çağının ansiklopedik bilgilerine sahipti. Kararlı, tehlikeleri göze alabilecek kadar da atak ve cesurdu. "Vixen" adında bir gemi kiraladı. D.Ürkhart'ın tavsiyelerine uyarak, tuz ağırlıklı bir kargo ile yola çıktı. Çerkesya'da, Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra, tuz en büyük ihtiyaç maddesi haline gelmişti.

J.Bell'in önemli bir engelle karşılaşmadan, 21 aralık 1836 tarihinde Tsemez Koyuna girdi.

Kuzey Kafkasya, hem karadan hem de denizden kuşatılmış durumdaydı. J.Bell'in İstanbul'da yanına aldığı rehberleri, bölgenin halk Liderleri ile münasebet kurmaya çalışırken, Ajax adlı bir Rus savaş gemisi, Vixen'e el koydu.

J.Bell, Vixen'in kaptanı ve tayfalar tutuklandı. Gemi, Kırım Sahilleri'ne çekildi.

Olay, İngiltere'de duyulunca kıyamet koptu. Sözde, Kara Deniz uluslararası ticarete açıktı. Bu görüşün baş savunucusu da, Hariciye Bakanı Lord Palmerston idi.

Davit Ürkhart'ın eline, istediği fırsat geçmişti. Yazıları ile Hariciye Bakanı'na yüklenirken, sözleri ile de, muhalifleri ayağa kaldırdı. Mitingler düzenledi.

Rus Donanma Komutanlığı sözcüsü, ciddi bir pot kırmıştı. "Vixen Gemisi, Kafkasya Sahilleri'ndeki ablukayı deldiği için tutuklandı." demişti. Oysa, sözleşmelere göre Kara Deniz uluslararası ticarete açıktı. Sözleşmelerde, Rusya'nın da imzası vardı.

Rus Donanma Komutanlığı'nın dikkate almadığı, önemli bir husus vardı. Abluka'nın varlığını itiraf etmek, Çerkesya'nın bağımsızlığını kabul etmek demektir. Oysa Rusya, uluslararası platformlarda, Kafkasya'nın tamamının kendi hudutları içinde olduğunu iddia ediyordu.

Bu nedenle Vixen Olayı, İngiltere ile Rusya arasında diplomatik bir krize dönüştü. Rus Hariciyesi, Donanma Komutanlığı'nın kıldığı potu düzeltmeye çalıştı. "Kuşatma yarıldı" sözü geri alındı. Yerine: "Tehlikede bulunan gemi koruma altına alındı," denildi. Ancak, bu son açıklama zihinleri daha da karıştırdı.

J.Bell, D.Urkhart'ın telkinleri ve Vixen Olayı ile iyice bilenmişti. Serbest bırakılıp İstanbul'a döner dönmez, tekrar Kuzey Kafkasya'ya gitmeye karar verdi.

Hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 1837 baharı yola çıktı. Gene, Rus Karakol Gemileri tarafından durdurulmak istendi. Bu defa, başarılı olamadılar. Nisan ayının sonlarına doğru, Kafkasya Sahilleri'ne ulaştı.

J.Bell, kısa sürede, sahil kesiminde bulunan Halk Liderleri ile tanıştı. Devam etmekte olan savaş atmosferinin meydana getirdiği gerilimi yaşamaya başladı. Daha Kafkasya'ya gelişinin üzerinden henüz bir ay geçmişti ki, O'nu John Longworth izledi.

J.Longworth, tüccar değildi. Bu ikinci İngiliz'in, farklı özellikleri vardı. O'na, basın muhabiri ya da istihbarat ajanı demek daha uygun olacaktı. Çünkü, Kafkasya'da kaldığı süre boyunca, İstanbul'da bulunan İngiliz Elçiliği'ne raporlar gönderdi. Her fırsatta da, basın ajanslarına haberler geçti.

J.Longworth da, J.Bell gibi notlar tutmuş, daha sonra bunları kitap haline getirmiştir.⁽²⁾

J.Bell; gördüklerini ve dinlediği şeyleri, "Sevgili Dostum" ya da "Sevgili" diyerek başlayan yazılarını mektup şeklinde kaleme almıştır. Fırsat buldukça da, bunları İstanbul üzerinden İngiltere'ye göndermiştir. Büyük bir ihtimalle, başıma birşey gelir ve yazdıklarım kaybolur endişesini taşıyordu.

Otuzüç bölüm oluşturan mektuplar, sözün tam anlamıyla bir kaynak eser özelliği taşımaktadırlar. İnsan unsuru ön planda tutulmuş: Beyler, önde gelen liderler ve halk gelenekleri ile birlikte tanıtılmıştır. Kıyafetler, ev düzenleri, yemekler bir bir tarif edilmiştir. Halk üzerinde hala etkisini sürdüren eski dinlerin ve Hristiyanlığın izlerini sürmüştür. Birçok bölgede, İslamiyete rağmen varlığını sürdüren adetler anlatılmıştır.

J.Bell, yukarıda ifade edildiği gibi, sıradan bir tüccar değildi. O, sanki bir

2) Longworth'un hatıraları da, Sedat Özden tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı. İsteme adresi: Akabe kitabevi-Kayseri. Tel:232 10 49

meteoroloji uzmanıydı. Günlük hava raporları veriyor, ısı kayıtları tutuyordu. Sanki bir zoolog bir botanikçiydi. Hayvanlardan ve bitkilerden anlıyordu. Su ve inşaat mühendisiydi. Çizimler ve statik hesaplar yapıyordu. Sanki bir doktor ve hastabakıcı idi. Hastaları ve savaşta yaralananları tedavi ediyordu. Bir kurmay kadar askerlikten anlıyordu. Durmadan stratejik planlar yaparak, Çerkes Savaşçıları'na taktik veriyordu.

İlgi çekici birşey daha var: O, aynı zamanda bir ressamdı. Karakalemle, portre ve manzara resimleri yapıyordu.

En önemlisi; O, çok iyi bir gözlemciydi. En küçük ayrıntılar gözlerinden kaçmıyordu. Dağları, ormanları, yeşil vadileri çok güzel tasvir ediyordu. Mektuplarını okurken; insanların sevinçli ya da hüzünlü çehrelerini adeta görebiliyor, savaşın getirdiği acıları yüreginizde hissediyorsunuz.

Ruslar'la yapılan savaşta taraftı. Kuzey Kafkasyalı'lar'dan yanaydı. "Belki, mensubu olduğu İngiliz Milleti'nin çıkarlarını düşünüyordu, bundan dolayı taraftı," denebilir. Ancak, böylesine bir varsayımı ileri sürmek, bana haksızlık gibi görünüyor. Çünkü O, neden taraf olduğunu yeri geldikçe söylüyor.

Bell'e göre: Kuzey Kafkasyalı'lar, Ruslar'la mukayese edilirse, biraz ilkel kalıyorlardı. Ancak, ruhsal yapıları daha yüksekti. Daha medeni daha onurlu bir karektere sahiptiler. Savaş eserlerine, insanca davranıyorlardı. *Çarlık Rusyası gibi büyük bir imparatorluğa kafa tutan bu insanlar, bağımsız olmaya layıktılar.* Kafkasyalı Halk Liderleri'nin bazıları, İngiltere'nin Lordlar Kamarası'ndaki üyeler kadar soylu, Onlar kadar hitabette güçlü ve mantıklıydılar.

Ruslar'ın iddia ettiği gibi, Çerkesler barbar değildiler.

Bell'in takdire değer en önemli özelliği, kimseyi küçümsemiyordu. Karşı-sındaki kişi ve toplulukları cehaletle suçlamıyordu. Gururlu bir bilge gibi emir ve akıl vermeye kalkmıyordu. Sadece, tavsiyede bulunuyordu. Konuşanları sabırla dinliyordu. Her dinlediği kişiden yararlandığını, itiraf etmek nezaketi-ni gösteriyordu.

Şüphesiz, küçük zaafı vardı. Tüccar karakteri ile İngiliz Gururu, bazan ön plana çıkıyordu. Bunu ustaca yapıyordu. Yüzlerine karşı olmasa da, Halk Liderleri'ni mektuplarında eleştiriyordu.

Geriyo Şemiz, Bastıyiko Pşımaf ve Kadı Hacı Mehmet Efendi hakkında yazdıklarının ne dereceye kadar doğru olduğunu bilmek şansına sahip değiliz. Söylediklerinin doğruluk ölçüsünü hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz.

J.Longworth'da benzer tanımlar yapmış kitabında. Bu konuda hangisi diğerini etkiledi tahmin etmek zor. Sanki anlaşımlar gibi, aynı yargıya varmaları insanı şaşırtıyor.

Herşeye rağmen, değerlendirmeleri ne olursa olsun, Onlar'a minnet duy-

mamak mümkün değil. Eğer Onlar olmasaydı; Kuzey Kafkasya Lider kadrolarını bu kadar net tanıma fırsatını bulamayacaktık. Osmanlı-Kafkasya ilişkileri'nin detayını, Türk Deniz Adamları'nın herşeyi göze alarak Kafkasya Sahilleri'ne yaptıkları seferleri bilmeyecektik.

Kara Deniz'in Anadolu Sahilleri'nde Kafkasyalılar, Kafkasya Sahilleri'nde Türkleri görüyoruz. Bu oluşum, her hengi bir güç tarafından düzenlenmemiştir. Savaşın getirdiği sıkıntılar, ticaret veya benzeri bazı çıkarlar bu durumu sağlamıştır. İlgi çekici bir dayanışma içinde, aynı amaca hizmet ediyorlardı. Bell'in mektuplarında bunu açık bir şekilde görüyoruz.

J.Bell, ikibuçuk yılı aşkın bir süre, kesintisiz, Kuzey Batı Kafkasya'da kaldı. Natuhay, Şapsığ, Abzeh, Übih ve Abhazya Bölgeleri'ni gezdi. Olumsuzlukları problem yapmadan, halkın arasında bulundu. Günlük hayatı, Onlar'la paylaştı. Bölge Liderleri'ne bir dost gibi davrandı. Her birini daha önce tanıyormuş gibi, rahat karşıladı. Kendilerini dinledi. Olayları tartıştı.

Kitap haline getirip yayınladığı mektupları, gerçek bir kaynak eser niteliği taşımaktadır. Bilgi, gözlem ve duygu yüklüdür. Kimsenin inkar edemeyeceği gerçeklerle doludur.

J.Bell'in eseri, ancak bu kadar anlatılabilir. En iyisi onu okumaktır. Kitaptan alıntılar yaparak, bölümleri tek tek ele alarak, can sıkıcı olmak istemiyorum. *Bu değerli kitabı herkese tavsiye ederek, sözü bitirmek istiyorum.*

Kaderin Kafkasya Sahilleri'ne sürüklediği bu ilgi çekici kişi, amacı ne olursa olsun, bize büyük bir hizmette bulunmuştur. Gizli kalması muhtemel bir çok olaya ışık tutmuş, yapılan haksızlıkları belgelemiştir. Bunu yaparken de, objektif bir tutum içinde kalmaya gayret etmiştir. O'na minnet duymayı, O'nu saygıyla anmayı bir görev kabul ediyorum.

J.Bell'in mektuplarını Türkçeye çeviren Sedat Özden'i de bu vesileyle kutlamak ve tebrik etmek istiyorum. Kuzey Kafkasya üzerine yazılmış üç değerli eseri ilgimize ve istifademize sunarak, bizi son derece mutlu etmiştir.

Yukarıda, J.Bell'in ve J.Longworth'ün eserlerinden söz ettim. Sedat Özden, daha önce J.F.Baddeley'in bir kitabını da tercüme etmişti. Bu nedenle, kendisine şükran duyguları ile doluyum.⁽³⁾

Not: "Çerkesyadan Savaş Mektupları" kitabının isteme adresi: KAFKASYA VAKFI.

Sofular Mh. Dolap Sk. 30/2

34260 Fatih-İSTANBUL

Tel: 0.212.521 81 53 - 521 83 40

3) Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil. Yazar: John F.Baddeley. Türkçeye çeviren: Sedat Özden. Kayıhan Yayınevi 1989-İstanbul.

Tel: (0 212) 527 23 84 -513 51 90

ADİGELERDE TANRI (THA) İNANCI

Ahmet Hazer HIZAL

[İlk çağ insanlarında Tanrı'yı arayış-Din duygusu-Adigelerin İslam öncesinde Tanrı (Tha) inanışları hakkında kaynakların verdiği bilgiler-Adigelerin Yaratıcı Yüce Varlığı hissediş ve anlatış tarzları. Allah'ın kudretini ifade eden deyimler, ifadeler ve dilin teşekkülü (eşyaya isim verme) zamanından beri kullanılan kelimeler.]

I. İLK ÇAĞ İNSANLARINDA TANRI'YI ARAYIŞ

"İnsan Tanrı'yı arayan varlıktır."

Max Scheler (1874-1928)

Tabiatla uyum içinde yaşayan insanlar, bu muhteşem hikmet ve sırlarla dolu güzelliği seyrederken Yaratıcı'nın yüce kudretini ruhlarının derinliklerinde hissetmişlerdir.

Peygamberlerin öğretilerinden uzak kalmış topluluklar ve kabileler bile tabiatın düzeni, sayısız canlı çeşitleri, besin ve şifa değerini gün be gün keşfettikleri türlü nimetler karşısında hep kainatın yaratıcısını düşünmüşlerdir. Yaratıcı'nın insana bahsettiği akıl, sebeplerin sebebini soruyor, diğer bir ifadeyle Yaratıcı, verdiği akılla insana kendini bildirmiş oluyordu.

Gönüllerdeki "Mutlak"ı arayış, kusursuz yetkinlik ve olguluğa olan iştiaak, gerçekte Allah'ın subhaniyetine (kusursuzluğuna) yönelmekten başka bir şey değildi...

Eski çağların mitoloji ve dinlerini tahlil eden Carlyle, Allah'ın yüce kudreti karşısında insanın durumu hakkında şöyle diyor:

"Tanrı tanımaz ilim- bu konuda pek züğürt gevezeliklere koyuluyor. Dünyanın bütün ilimlerini öğrendikten sonra bu yüce kudret karşısında alınacak en iyi tavır, saygı dolu bir huşu, büyük bir ruh tazavzu'u ile önünde diz çökmektir. Bu, sözle değil, sükûtle tapınma durumudur.

Bu, yaşadığımız zamana benzeyen bir zamanda gerçeği öğrenmek, yani bize bu zavallı dinsiz zayıflardan bir takım terim listelerinden ve bilimsel rivayetlerden sıyrılmak lüzumunu anlatmak için bir peygamber yahut bir şaire ihtiyaç vardır.

Halbuki eski zaman insanının henüz birşeylerle dolmamış ciddi ruhu bunu kendiliğinden yapıyordu. Şimdi ancak, müstesna yaratılışlı insanlar için ilahi olan dünya o zaman gözlerini kendisine çevirmek isteyen herkes için ilahiydi.

Dünyanın ilk kuşakları ruhlarında birer genç çocuk tazeliği taşırlardı. Bununla birlikte onlarda ciddi insanların derinliği de vardı. Göğe ve yere ait bütün şeylere sadece bilimsel adlar takmakla işin içinden çıkmış olacaklarını düşünmezler, onlara korku ve hayranlıkla gözlerini dikerlerdi. Bu kuşaklar insan ve tabiatı ilahiliği bizden iyi hissederlerdi." (Kahramanlar- Carlyle, s. 52-55. Çev. R.N. Güntekin -İstanbul 1973).

II. FİLOZOFLARA VE DÜŞÜNÜRLERE GÖRE DİN DUYGUSU

"Dinde temel unsur, insan benliğinin bütün faaliyetlerinde Tanrı ile ilişki kur-
maktır." -Fenomenoloji Felsefesi (Din Psikolojisi: O.Pazarlı)-

Plato (Eflatun, MÖ: 428-348) Theetet adlı eserinde (Adige dilinde bu sözcük
'Tanrının kudret eli üstünde' anlamına gelir. İlginç bir tesadüf) şöyle diyor (Pla-
ton'un Bilim ve Bilimin Temeli konusundaki dialogu):

"Kişi sonsuza dek, iki örnekten birine uymaya mahkûmdur: Biri, tanrısal ve
kutlu kılınmış, diğeri ise tanrısız ve zavallı..." (Tarih Boyunca Büyük Öğretiler -
A.G. Widgery, İstanbul 1971, s 91).

Ünlü filozof İ.Kant'a göre "Din, insanın bütün görevlerinde ilahi emrin bilinme-
si ve tanınmasıdır".

Friedrich Schleiermacher (1768-1834) "Din, sonsuzluğun duyulması, insanın
kâinat karşısında duyduğu acz ve hayranlıktır."

M.Gandi "din, benim anladığım bir takım adetler ve ayinler değil, belki bütün
dinlerin temelinde bulunan ve bizi yüce Yaratıcı ile karşı karşıya getiren hakikat
ve aşktır." (Din Psikolojisi-OsmanPazarlı, İstanbul 1972, s 31).

III. İSLAMA GÖRE DİN DUYGUSU FITRİDİR...

İslam'a göre din, Allah'ı tanımak ve O'na teslim olmak anlamına gelir ve İsl-
am insanlığın fitrî (doğal) dinidir. Akıl sahibi insanları kendi istekleri ile doğru
yola götüren Allah tarafından bildirilen yoldur.

Allah'ın varlığını bilmek, akıl için zorunludur. Allah'ın varlığını tanımamak ba-
ğışlanamaz. Bunun dışındaki bütün günahları Allah dilediği kullar için bağışlar
(Nisa-116). Kur'an'a göre geçmiş milletlere uyarıcılar gelmiştir. Her millete ken-
dilerinden peygamber gönderilmiştir. (Her kavmin bir hidayet rehberi vardır: Yu-
nus 47, Ra'd 8, Mü'min 78. "Biz senden önce de peygamberler gönderdik... Kıs-
salarını anlattıklarımız yanında, nakletmediklerimiz de vardır.")

Kur'an-ı Kerim'de insanlar (tabiat düzenine, canlıların yaratılışına ve yaşa-
mayı sağlayan nimetlere dikkatleri çekilerek) yaratıcı yüce Tanrı'yı tanımaya da-
vet edilmişlerdir. "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün bir biri ar-
dınca gelip gidişinde akılları tam olanlar için ibretler vardır..." (Al-i İmran, 190).

"Görmediniz mi Allah göklerdekini ve yerdekini hep faydanız için bir sebep
kılmıştır. Hem açık hem de gizli olarak her türlü nimetlerini üzerinize tamamlamış-
tır." (Lokman,20).

"Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Size gökten ve yerden
rızık verecek başka bir yaratıcı var mıdır?" (Fatır,3).

- "Her kim şeref ve kudret isterse bilsin ki bütün şeref ve kudret Allah'ındır.
Güzel kelimeler ancak O'na yükselir, kabul olunur. Güzel işleri de hoş kelimeler
yükseltir, makbul kılar" (Fatır,10).

Hz. Peygamberden önce Arabistan'da şirk ve putperestliğe uymayıp "Tevhid
inancına bağlı olan -Allah'ın birliğine inanan insanlar" vardı. Bunlara hanif deni-
lir. Mr. Rodinson, haniflerin milli gururları sebebiyle Yahudilik ve Hristiyanlık di-
nine girmeyenlerin tevhid ehli olduğunu söyler. Güneşe, aya ve yıldızlara baka-
rak bunların yaratıcısı olduğunu düşünen Hz. İbrahim hakkında Kur'an-ı Ke-

rim'de: "İbrahim ne yahudi ne de hristiyandı; o bir hanif ve müslimandı ve müş-riklerden de değildi "Al-i İmran: 65-67. (Bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cild 16, "hanif" maddesi.)

IV. ADİGELERİN İSLAM ÖNCESİNDEKİ DİNİ İNANIŞLARI HAKKINDA KAYNAKLARIN VERDİĞİ BAZI BİLGİLER

Evliya Çelebi (1611-1681)- "Bu illerde (Adigey) akçe, pul, bahçe, çarşı, pazar yoktur. Kilise de yoktur. Kâfir ve müslüman değildirler. Kendilerine 'Kâfir' dersin gazaba gelip adamı öldürmeye kalkarlar. 'Behey müsliman' dersin, hoşlarına gider ve gülümserler. Kafiri görürlerse sevmezler ve aralarına koymazlar, müsliman görünce de severler ve hazzederler..." (Çerkesistan Notları, Evliya Çelebi ve Haşim Efendi'den sadeleştiren M. Güneş, İstanbul 1969, s 23). "Hakka secde ederler" diyen Evliya Çelebi, bunun ötesinde dinin ayrıntıları hakkında halkın pek bilgi sahibi olmadığını ifade etmektedir. (A.g.e.s 46)

Kafkas Dağlıları'nı teşkilatlandırmak üzere gönderilen Serdar-ı Ekrem Canikli Hacı Ali Paşa ve Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın müşterek kanaatları (1778):

"Dağlılar kısmen müsliman. Müsliman olmayanlar da yaratılış itibariyle İslam'a yakın ve kolaylıkla İslam'ı kabul edecek durumdalar." (A.g.e.s 103).

Ferruh Ali Paşa'nın kâtibi Haşim Efendi'nin tespiti:

Şapsığ kabilesinin Soğucak kalesine yaptığı ziyaretlerde edindiği izlenimlere göre, onlar yaratıcı yüce Tanrı (Tha)'ya büyük saygı göstermekte ve müslimanlar gibi ellerini göğze açarak dua etmekteydiler. (A.g.e.s 122).

Şövalye Taitbout Marigny'nin tespitleri:

"Adigelerin inanışlarına göre, bir 'Büyük Tanrı' vardır. Bu büyük varlık onların dilinde 'Tha'dır. İnsan ruhunun ölümsüzlüğüne ve öteki dünyaya inanırlar. İnançlarına göre, ahirette, dünyada yapmış oldukları işlere göre değerlendirileceklerdir. (sh. 58)

Yüce ve ulu varlığa duada bulunmak yaşlı ve onurlu kimselerin (thamadele-rin) harcıdır. Adigey'de din adamları ayrı bir sınıf oluşturmazlar. Ülkelerine bir saldırı söz konusu olduğunda onlar da silaha sarılırlar. Gerekliğinde canlarını vermekten çekinmezler. Kafaları tıraşlıdır ve bir yamçı giyerler. (sh. 60).

Büyük ayinlerde 'kurban' öküzdür. Hayvanı kesmeden önce yaşlı bir din adamı kutsal simgeye bağlı iplerden birini alarak ateşte tutuşturur ve hayvanın boynundaki tüyleri yakarak temizler, sonra kurbanın başına bir miktar boza döker. Din adamının arkasından gençler ellerinde boza kâseleri ve içlerinde ekmek-peynir bulunan tabaklarla ayakta beklerler. Hayvanı kurban ettikten sonra yaşlı bir adam bir kâse ve tabak alarak yüce varlık Tha'ya adaklarını sunar ve peşinden her kesi kutsar. Elindeki yiyecek ve içeceği en yaşlı kimseye verir (sh.61).

Tören, geçmişin değerli ve kutsal kişilerinin adları da anılarak devam eder. En sonunda kurbanın eti, törene katılan ailelerin getirdikleri diğer yemeklerle beraber yenir. Danslar, oyunlar, yarışlar yapılır. Kurbanın başı da Tha'ya adanarak yüksek bir ağacın dalına asılır ...

Törenin yapıldığı yerin güzelliği, kutsal ormanın sakinliği, bu insanlar tarafın-

dan doğanın göbeğinde yaratıcı Tha'ya adanan basit ama inançlı tören bende daha önceleri hiç duymadığım hisler uyandırdı ve çok etkilendim. Geriye dönerken sanki bir masal alemindeydim. Bu basit ve ilkel saydığımız pagan inanışlar acaba biz insanların gerçek ve doğal dinleri miydi? Tereddüde düştüm ve düşündüm...

Bu insanların ilkel dinlerinin belirsiz olarak çok eski çağlara dayandığı kesin... Hristiyanlığın da çok az olan etkileri yavaş yavaş ve tamamen silinmekte. Müslümanlık ise her geçen gün çok süratli bir şekilde ilerlemekte ve yayılmaktadır. Sanırım tüm Adigey'in bağlanacağı tek tanrılı biricik din bu olacaktır. (sh.133)" (Three Voyages to the Coast of Circassia-Çerkesistana Üç Seyahat -1818, 1823,1824. Çev. A. Osman Erkan- İstanbul 1996).

V. ADİGEYDE KAHRAMANLARA VE TOPLUMA HİZMET EDENLERE SAYGI VE ONLARIN HATIRALARINI TEBCİL TÖRENLERİ

Kahramanlar saltanatı: Heroarchie

Adigey'de dini törenlerin dışında, kahramanlar ve topluma hizmet eden kişiler şerefine de törenler yapıldığı veya yapılan törenlerde isimlerinin anıldığı anlaşılmaktadır. Şövalye Taitbout de Marigny bu isimlerden bazılarını ve hizmetlerini sorarak öğrenmiştir. (age.sh 54):

Tlepş-'ayağı şişkin' anlamına gelir. Hatırasında, demirciler kiralı ve koruyucusu olarak bilinir. Yaptığı kılıç sahibini yenilmez kılar.

Sevseres: Büyük denizci.

Merissa: Arılar kraliçesi; geçmişte tufan olur, bütün arılar ölür. İşte bu kutsal kadın tufan sırasında kolunun yanında arıları saklayarak onların nesillerinin devamını sağlar. Eylül ayında onun adına törenler yapılmaktaydı. Baldan yapılmış yiyecek ve şuruplar yenilip içilirdi.

Bunlardan başka *Yemiş*, *Navhaçve* vb. gibi saygı gösterilen kişiler de vardı. Keza, bazı doğa olayları, yıldırım (şible-şibila) yüksek dağlar (Oşhamafe-Miñitav-Elburus-Ebedi dağ-Kutsal dağ), ormanlar ve bazı ağaçlar da tanrının vediası olarak kutsal sayılırlardı. *Thamez*, tanrının ormanı anlamına gelir. Evliya Çelebi Kafkasya Seyahatinde Ademey kabilesinin saygı gösterdiği büyük bir dilek ağacından bahsediyor. "*Kodış*" / Kutsal ağaç denilen bu ağaca dilekçilerin demir çaktıklarını, Dağlı müslimanların da bu ulu ağacın geniş kovuğunda bir kible mihrabı ve 100-150 kişinin sığıldığı bir mescid yaptıklarını yazıyor. (Çerkesistan Notları, sh.41-43). İlk çağ toplumlarında "*Kahramanlara saygı*" nesilden nesile intikal ederek devam edip gidiyordu. Zamanla bu tebcil yanlış anlamalara ve bazı sapmalara meydan vermiş olabilir.

İskandinav mitolojisinde "*Odin*" runik harfleri, şiiri ve edebiyatı icat eden, etten-kemikten bir kahraman iken, sonradan kendisine tapılmaya başlanmıştır. (Kahramanlar-Carlyle, sh.42).

Kur'an-ı Kerim'de adları geçen *Ved*, *Suva*, *Yegus* vs. hakkında İbn-i Abbas şöyle tefsirde bulunuyor: "Aslında bu isimler Nuh kavminden iyi kimselerdi. Öldükleri zaman, halk kabirlerine karşı aşırı saygı gösterdi, sonra bunların heykellerini yapıp tapmaya başladılar." Zamanımızda evliya mezarlarına karşı gösteri-

len aşırı ilgi(fikirlerine, eserlerine ve hayat görüşlerine değil de mezarlara karşı ilgi!?) aynı psikolojik sapma temayülünü hatırlatmaktadır. Artık, geçmişin tebci edilen bu kahramanlarının isimleri sadece te'kit (sözü pekiştirme) amacıyla kullanılmaktadır. Mesela:

- *Tlepş! Avştöv voa?* -Gerçekten öyle mi söylüyorsun?

(Burada Tl'nin 'l' harfi peltek okunacak)

- *Tlepş! Vu kızerepvovağem feda?* -Gerçekten dediğin gibi mi?

- *Yemiş! Avştöv şımita?* -Gerçekten öyle değil mi?

- *Yemiş! pteğuğe* -elbette gördüm.

- *Yet! Vos'uağe* - elbette sana söyledim.

Adige insanı bütün kafkaslılar gibi saygısı ve insanlığı ile İslam'a yakın bir ahlak sahibiydi. Toplumu idare eden kanunları/töreleri ifade eden "*Xabze-adel*" kelimesi, etimolojik anlamda *Xe'on-saygı duymak* ve *Bze - dil* kelimelerinden meydana gelmiştir: "*Saygının dili*". Toplumu idare eden yaşlı-hürmetli insanlara verilen "*Thamade-Allah'ın (hikmet) verdiği kişi*" anlamındadır. Muhterem büyüğümüz Nuri Fidan Bıdanuk'un Adige ve bütün Kafkas insanlarını anlatan şu sözleri daima hatırlanmalıdır:

"Gerçek Adige bütün kafkaslılar gibi yüksek erdem sahibidir. Onun şiarı kahramanlar ahlakı ile yaşamak ve ölmektir. O;

-Her anında yaratıcıyı hisseden,

-İzzeti nefis sahibi, kendine ve insanlığa saygılı,

-Saygıyı hayatının her anında yaşatan,

-Sözünün eri, vefakâr,

-Yüce gönlü ve asil ahlakı ile büyüklerine hizmete hazır, küçüklerine şefkatli,

-Zayıfları ve kendisine sığınanları canı pahasına koruyan,

-Düşmanına karşı bile mertlik çizgisinden çıkmayan,

-İslam'ın takva ve yiğitlik makamına namzet bir insandır."

Bu değerler insanlık değeridir ve yalnız Kafkas'ın vadilerinde değil, dünyanın her yerinde geçerlidir.

Nefsani hesaplarını önde tutan, kaypak, sözünde durmayan, rüzgâra göre yön değiştiren kendini kaybetmişlerin, kayboldukları yerde kalmalarını, insanlarımızı rahatsız etmemelerini diliyoruz. O asil ruhun kaybedilişi Vatan'ın kaybedilişinden de acıdır.

VI. ADİGE DİLİNDE THA/TANRI ANLAYIŞI İLE İLGİLİ BİRLEŞİK KELİME VE DEYİMLER

Nart Şebatniko destanından:

"*Tham viğatkheme* -Tanrı sana mutluluk verirse,

Ra vudğetkhejina-Biz de senin mutluluğuna yardımcı oluruz."

1. *Tha/Tanrı*, kaadir-i mutlak yaratıcı.

2. *Thabze/ Tha-bze*: Tamğa/damga, işaret, arma, etimolojik anlamı: Tanrının dili.

Hayvanlara ve özel mülklere vurulan işaretler / aile armalarıyla işaretlenen

malların mülkiyetinin Tanrının himayesinde olduğu ihtar edilmektedir. Oğuz boy-
larında her kabilenin bir arması olduğu gibi adigeler de at ve diğer hayvanlarına
bu armaları vururlardı.

Thabzen/işaretlemek.

3. *Thapş*: Kaça? *Sahatır thapş*? Saat kaç? *Yivaser thapş*? Fiyatı kaç?
Tha-pe-sı/Tanrının-önünde -ölç. Ölçüde tartıda Tanrıyı hatırlamayı öğütlemekte-
dir.

4. *Thape* (*Tha-pe*)/Tanrının önünde: Yaprak. (Ağacın yaprakları Tanrıya
doğru dua eder gibi bir şekilde tasavvur edilmiş.

5. *Thapçve*: körpecik yaprak. *Sene-thapçve*: Taze asma yaprağı (Tanrının
önündeki körpecik yaprak). *Çve*: Taze,yeni,körpe.

6/a. *Thaşekv*/Tanrı tarafından verilen ceza. (*Tham kıptetlhağər pşekvişt*:
Tanrının sana layık gördüğü cezayı çekeceksin.)

Şekvin: Çekmek, katlanmak.

6/b. Eski bir ölçü birimi.

"*Vune fişi-kveha-thaşekv yikvehağa*"-Beyaz uzun bir ev ki uzunluğu Tanrı-
nın ölçüsü ile. (Nart Şebatnıko destanından).

7. *Thaşekv*/Tanrının adaleti ile verilen ceza.

(*Thaşekvim'* *uçvağ*: Tanrının cezasına uğradı.)

8. *Thağuşv'*: Tanrının adaleti ile verilen mükafat.

Tham yi guşv'oğu uçvağ: Tanrının mükafatına nail oldu.

Thar teguşv'uge kıptəgaptl: Tanrı sana hoşgörü ile baksın.

Tham vumişekişün kıyın kıpteymıtlh: Tanrı sana çekemeyeceğin zahmeti
yüklemesin.

9. *Tham guçveğu kıptiyeşv'*: Tanrı sana merhamet etsin.

Guçveğu: Merhamet.

10. *Thamışkve*: Zavallı, fakir.

Tham yi şvikve: Tanrının yaptığı şekil, tarz. (Tanrının zavallı ve fakir kıldı-
ğı kimseyi hakir görme! Sen de düşebilirsin. Düşmez kalkmaz Bir Allah!).

Tham yi şkve: Tanrının garip/ zavallı yarattığı.

Şkve: Yavru.

11. *Thavsixen*: Şikâyet etmek, teselli etmek.

Thavsxakvo: Teselli ziyareti, taziye ziyareti.

Tha-yevsi-x: Tanrıya şikâyetlerini tek tek say ki (o da derdini) içinden al-
sın, çıkarsın.

Tha-yevsi-xex / Tanrı-sayıyor-(içinden alır). *Yixin*: Çıkarmak. [Tanrıya (şi-
kâyetlerini) tek tek say ki (o da derdini) içinden alsın, çıkarsın.]

12. *Thaçvijn*: Yıkamak.

Ğıçvin :Yıkacak şey, çamaşır.

(Yıkama eyleminde Allah rızası için temizlenmenin önemi vurgulanmış.)

13. *Thamate*: Aksakal, saygın kişi, toplumu yöneten bilge kişi.

Kelimenin muhtemel yorumları:

Tham-atı: Tanrı tarafından veriliyor (Tanrının 'hikmet' verdiği kişi, bilge ki-
şi).

Tham kireytlî: Tanrı (bize) veriyor.

Tham fiye'oate: Tanrıyı anlatıyor (Tanrı için anlatıyor).

Tham ye'oate: Tanrı(o kişide dile geliyor) anlatıyor.

Toplumu idare eden, Allah'ın ilim ve hikmet verdiği bilge kişiler adaleti uygulamak, anlaşmazlıkları çözmekle yükümlüdürler. Kafkasya'nın diğer kabilelerinde de benzer şekillerde kullanılmaktadır. Karaçaylılarda Tamada, Abhazlarda Atahmada, Kabardeylerde Thamada, vb.

14. *Thakvu-me:* Kulak, işitme organı.

Tha-yekvu-me: (Kulağını) Tanrıya uydurursan (hayırlı) olur.

Yekvun: Uymak. (Burada, diğer organlar gibi kulağın da hayırlı işlerde kullanılması telkin ediliyor.)

15. *Tham yekvunev kaguşa':* Tanrıya layık konuş.

16. *Thağaptsvi:* Tanrıyı aldatıyor(hiylekâr). (Hiyle yapan kişi Allah'ın onu gördüğünü hesaplamıyor. Haşa, onu aldattığını sanıyor. Her şeyi gören, sonsuz kudret sahibi Allah'a karşı hiyle yapanın tutumunun ne kadar zavalıca olduğu anlatılmış oluyor.)

17. *Tham bjımı fıraşv':* Tanrı'ya yumruk sıkıyorlar (çok kibirli insanlar için söylenir).

Tanrıya ve insanlara karşı tevazu telkin eden bir deyim. (Haşa) "Ey Tanrı, sen yukarılardaysan biz de yerde varız" diye ayağını yere vurup yumruk sıkın bir isyan ifadesidir. Kur'an-ı Kerim'de benzer bir ayeti hatırlatmakta fayda görüyorum:

"Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme, çünkü asla yeri yaramazsın, boyca da dağlara erişemezsin."-İsra:37-

18. *Thağap:* Tanrıyı çok merak eden, Tanrı için sıkıntıya katlanan.

Yeğapen: Merak etmek, sıkılmak, sıkıntıya katlanmak.

19. *Thağapşe:* Tanrının yücelttiği.

20. *Thariko:* Güvercin, (eski türkçede) Küerçin, (karaçayca) köğürçün; göğşe ermeye çalışan.

Tha-ri-kvo: (Vasita ile) Tanrıya doğru gidiyor.

Şım sireykv: Atla gidiyorum (beni at götürüyor).

Güvercinin havada kanatları vasıtasıyla durmasının, Allah'ın gücüyle olduğu anlatılıyor. Keza, bir çok kadim milletler gibi Adigeler de güvercini kutsal saymışlar, haberleşme aracı olarak da kullanmışlardır.

21. *Thabe:* Ciğer.

Thabe fîj: Akciğer. *Thabeşvutsv:* Karaciğer.

İlk çağlarda kurban hayvanlarının karaciğerlerine bakılarak fal yorumları yapılırdı. Kelimenin bu ilgiyi taşıdığı dikkate alınırsa:

Tha-be-o: Tanrı çok şeyler söylüyor (Yorumlayan, Tanrının kader defterini okuyor) anlamında.

22. *Thalen:* Boğulmak.

Len: boyamak, renklendirmek.

Tha-len: Boğulan insanın renginin 'ölü rengi' alması.

23. *Thari'o:* Yemin, Tanrı adına söz verme.

Tha se'o: Yemin ediyorum.

- Thayi'uağ*: Yemin etti.
24. *Thamye'ome*: İnşallah, Tanrı dilerse, takdir ederse.
25. *Thamyi ğaşv'oğon*: Tanrının mucizesi.
26. *Thatlikhuakvo*: Tanrıyı arayan, derviş.
- Tham siritli khuakvo*: Tanrının arayıcısıyım.
27. *Thaçü*: Hamur.
- Thaçür kategoriğ*: Hamur kabardı.
- Yivçün*: Durmak. (Hamuru şekle koyan Allah'ın hikmetine işaret edilmektedir.)
28. *Thaçüpa'o*: Tanrı için başta duran takke, namaz takkesi.
29. *Thayeveağ*: Tanrı ona vurdu (felaket içinde çok mutsuz).
30. *Thayetağ*: Tanrı ona verdi (çok mutlu).
31. *Tham fe'orişve*: Tanrıya itaatkar.
32. *Tham papçvege* (Tham pay): Tanrı (rızası) için.
33. *Tham felejen*: (ibadet), Tanrı için çalışmak.
34. *Tham fepsevon*: (ibadet) Tanrı için yaşamak.
35. *Thaxe'onr*: Tanrıya saygı (ibadet).
36. *Thar xz'orer*: Tanrıya saygı duyan.
37. *Tham şvoşkhuniğe zi'er*: Mü'min (Tanrıya inancı olan).
38. *Thatle'u (khuakho)*: Dua yakarış.
39. *Thatle'upvo*: Tanrıya yakarma yeri (mabet, cami).
40. *Tha ziy avştev şit!*: Tanrı bir, o öyledir!
(*Thaziy! Ar aş yimişv'en*: Tanrı bir, o onu yapmaz).
(*Thaziy! Aş bzegağe yişv'ağep tiya'ukviğ*): Tanrı bir, o kötülük yapmadı, haksız yere suçlanıyor!
41. *Tham yi paşha*: Tanrı katı, Tanrı huzuru.
42. *Tham feğazağ*: Tanrıya yönelik, Tanrıyla ilgili.
43. *Tham yi uşiğe*: Tanrının hikmeti.
44. *Tham yi of* (Tham yi şvikve): Tanrının işi, Tanrının yapma tarzı.
45. *Thavgoş*: Kısmet, Tanrının taksimi.
- Yevgoşin*: Taksim etmek.
46. *Tha viyğapsav*: (Teşekkür ederim) Tanrı sana sağlık versin.
47. *Tham zepeşev vuyeşv*: Tanrı afiyet versin.
48. *Tham yi tl'i kvo*: Tanrı elçisi.
49. *Thar sitli kvo*: Tanrı vekilim.
50. *Tham kıpfışverem ziyğazağ*: Tanrının senin için yaptığına şükret (razı ol).
51. *Tham peçij*: Tanrıdan uzak (münkir, günahkâr).
52. *Tham peplağ*: Tanrıya(ve onun rahmetine) yakın.
53. *Tham tirihaçv*: Tanrı bizi korusun.
54. *Tham ti qye tleğu*: Tanrı bizi görüyor.
55. *Tham feşvapkhe*: Tanrı için yapılması şart (farz).
56. *Tham femişvapkhe*: Tanrı için yapılmaması şart olan (haram).
57. *Tha tlapve diş*: Aziz ve kutsal Tanrı.

58. *Thamge makhe kıztırığa'urer*: Peygamber (Tanrıdan bize haber getiren).
59. *Thamge makhe kızğanager*: Tanrının elçisi.
60. *Tha xeveji*: Yazık (Tanrı içine vuruyor)
Tha xveji sıd yışvejin! Tanrı darbe vurmuş ne yapsın!).
61. *Tha simivukviy!*: Tanrı beni vurmasın!
Tha simivukviy aş sıd' uakv! (O ne biçim söz, Tanrı beni korusun!)
Aile isimlerinde (tl'akvo'da), 'Tha' dan türetilen isimlerde Tanrının hikmeti hatırlatılmaktadır.
62. *Thabısım*: Dünya misafirhanesinde 'Tanrı ev sahibi'.
Bısım: Misafir olunan evin sahibi, konakbay. (Tanrı ikram eden bir ev sahibi insan da çeşitli nimetlerle ikram olunan birisi olarak düşünülmüştür), bu bir aile adıdır.
63. *Thamokvo*: Tanrıya gidiyor (aile adı).
64. *Thağuse*: Tanrıyı yoldaş tutan.
Tha tiğus: Yoldaşımız Tanrı (aile adı).
65. *Thağuse*: Tanrının güçsüz kulu (aile adı).
66. *Thağur*: Tanrının fakir kulu (aile adı).
67. *Thağın*: Tanrı için ağlayan (tanrının ağlattığı)- aile adı.
68. *Tharxet*: İçinde Tanrı (inancı) taşıyan -aile adı.
69. *Thavkho*: Tanrının bozduğu.
Yivkhon: Bozmak.
Thavko: Tanrıya adanmış (aile adı)
70. *Thamaş*: Tanrının tarlası (isim)
(Kafkasya'da iki kabile ölümüne döğüşürler, hepsi ölünce aynı mezarlığa gömülürler ki buraya 'Thamaş' adı verildiğini Evliya Çelebi anlatıyor).
- Garip, olağanüstü görülen şeylerde veya kutsal mekânlar için de 'Tha'ya izafe edilen kelimeler/isimler vardır:*
71. *Thaket*: Tanrının tavuğu (Hindi).
72. *Thamez*: Tanrının ormanı.
73. *Thamafe*: Hafta (Tanrının günü).
Mafe: gün.
74. *Thavmaf*: Tanrıya (ibadet için) tahsis edilen gün. Pazar.
Gün isimlerinin bazıları Hristiyanlık döneminin izlerini taşır.
Bereskejiy: Küçük perhiz günü (Çarşamba).
Bereskefo: Büyük perhis günü (Cuma).
Paraskevi: 'Hazırlık anlamına gelen grekçe bir kelimedir. Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğine itikat eden hristiyanlar, Çarşamba ve Cuma günleri perhiz orucu tutarlar.
75. *Tha-tse-mu*: Pinti.
Tsemu'uj: Taviz vermeyen, katı, pinti.
Yitse ureğatkıştep : Dişini aldırmayan (her şeyi kıskanan, pinti).
Tsemu': Dişlek.
(Kara mizah olarak 'Tanrının pinti kulu' demişler).

76. *Thavkhum*: Tanrının koruduğu (kişi).

Tham qevkhume: Tanrı korursa.

Tham qereğahaçv: Tanrı korusun.

Adigeler ruha ve ruhaniyetin temizliğine inanıyorlardı. Bu konudaki kelimeler bu durumu açıkça göstermektedir:

1. *Pse*: Ruh (grekçede 'psi'denir. İlginç benzerlik var.)

2. *Psape*: Sevap (ruhun öne geçtiği hal).

3. *Psekvod*: Günah (ruhun kaybedilmesi).

4. *Psetlikhu*: Aranan sevgili (aradığı ruh).

(Bekar gençlerin karşı cinsten birini sevgili olarak seçmesi, sevgili).

5. *Psatle*: Söz (içinde ruh olan şey).

Gupşisi psatle: Düşün de konuş.

6. *Psevoğu*: Can yoldaşı (zevce, eş).

7. *Psexex*: İnsanın canını içinden alan (Azrail).

8. *Pseçe*: Cömert (koşan ruh).

9. *Psexetl'e*: Canı içinde ölen, mundar giden.

10. *Psezepiti*: Canlı

11. *Psezepimti*: Cansız.

12. *Şı'a kve-Psev kve*: Hayat tarzı.

13. *Psevatle*: Kullanışlı, hayat için gerekli araç-gereç.

14. *Psevağe (psavniğ)*: Sağlık.

15. *Psav*: Sağ.

16. *Fepsevan*: Birisi için yaşamak, hizmet etmek.

(*Tham fepsevan*: Tanrıya kulluk etmek, ibadet).

Adigece bir dua:

A ti Thatlapvedış!

Vâşui çvıgui kızgaşvığer, tızgaşxırer, tızgaşörer vorı. Guçveğu kızıtışvırer, psezipite kabğaşvığe psevorıkv utlha kizeptırer vorı. Gogu zafe tızgatleğurer tıkağahaçverer, tızgatkherer vorı. Şıtkhupsevan Vâdej.

Ey, aziz ve kutsal Tanrımız!

Yeri göğü yaratan, bizi yediren içiren, merhamet eden sensin. Yarattığın canlıların hepsine rızık veren sensin. Bize hak yolunu gösteren, bizi koruyan, bizi mutlu eden sensin. Bütün hamdü senalar, şükürler sana (olsun).

Adigeceyi okuma anahtarı:

Adige dili Kafkas dillerine mahsus seslere sahiptir. Okumayı kolaylaştırmak için (bilenlere) anahtar olacak bazı kelimeleri takdim ediyoruz:

Tsvıfı	: Kişi	Xı	: Deniz, keskin 'Hı' sesi.
Kvahı	: Uzun	Şvı	: Yap
Kvo	: Git	V	: Yardımcı sertleştirme harfi.
Tıvı	: Adam	Çve	: Yeni
Tlı	: Kan	Pvo	: Yatak (sert 'P').
Kh	: Arapça 'Hı' sesi, keza almanca 'Ch' sesi.		

TENGRİCİLİK

Dr. Yaşar KALAFAT

Bizi Birleşik Kafkasya tezine götüren yolların şüphesiz en sağlıklısı, Kafkasya'nın mitolojik geçmişinin bilinmesinden geçer. Yaşanmış tarihî dinleri bilmeksizin inanç tabakalaşmasının derinliklerine gidilemeyeceği de açıktır. Bu derinliğe, geçmişten gelen ortak paydanın tespiti itibarıyla ihtiyaç vardır. Mensubu bulunduğumuz eski dinler kitap ehli olsalar dahi muhakkak ki bir çok hurafeyi de birlikte günümüze taşımışlardır. Bunların tespit ve ayıklanmaları ayrı bir işlemdir. Her halü kârda bu dinlerin bilinmeleri gerekir. Töre müşterekliğinin tespiti itibarıyla buna mecburuz. Tengricilik, yayıldığı coğrafi alanın kapsamına Kafkasya'yı da almıştır. Bu itibarla araştırmacının araştırı alanına girmelidir.

Tengricilik, merkezi Kırgızistan ve çevresi olan bir inanç sistemidir. Farklı coğrafyalarda değişik algılanmış ve tezahür şekilleri de muhtelif olmuştur. Bir kısım düşünürler onu, felsefi bir arayışın yeni ürünü olarak görmek istemişlerdir. Halen Bişkek'de üzerinde ciddi çalışmalar yapılan bir akımdır. Bazılarına göre Tengricilik, Gök Tanrı inanç sisteminden ayrıcalıklar da göstermektedir. Bazı araştırmacılar, Tengricilik ile Ak Din'in aynılığı veya ayrılığı üzerinde de durmuşlardır.

Biz bu kısa yazımızda, anılan çevrelerin görüşlerini karşılaştırmayı düşünmüyoruz. Kırgızistan'da tanıştığım bu çevreden insanlardan yaptığım tanım muhtevalı tesbitleri muhtelif vesilelerle yayımladık. Biz daha ziyade yaptığımız alan çalışması karakterli tesbitleri, Anadolu halk inançları çalışmalarında yararlı olabilir düşüncesiyle bu yazımıza aktarmak istedik.

Kırgızistan'da 1994-1995 yılları itibarıyla Gök Tanrı inancının uzantıları çok farklı bir görünüm almıştır. Bu inanç, başkent devlet hastanelerinde resmen Gök Tanrı/*Tengricilik* adına vizite ile hasta tedavi etmektedir. Tedavi yapan şahıs bu gücü kendisine ailesinin annesi (dayıları) cihetinden geçtiğini, eğitimle edinilemeyeceğini, Allah vergisi olduğunu anlatmaktadır. Bu çevre, Tengricilikte din adamının özel ismi olmadığını, Şaman ile Baksi'nin eş anlamda olduğunu belirtmektedir. Tedavi ettikleri kimselerin arasında İslâm, hristiyan gibi her dinden ve Alman, Rus, Türk gibi her milletten hasta vardır.

Bu inancın mensubu olanlar ibadetin temelinde Allah'a Kırgızca yalvarmayı bulmaktadır. Ağır hastaların tedavisinde, Kelam-ı Kadim okunması cihetine gidilmektedir. Müslümanlıkla Tengriciliğin farkı anlatılırken "Müslümanlıkta kutsal taşlara bir itibar yoktur. Müslüman, İslâm'ın ve imanın şartlarına inanır. İslâm'da Şaman ayinleri ve cinlerle ilişki kurmak yoktur" demektedirler. *Tengricilik* inanç-

İlarda, "Lailahe İllallah Muhammeden Resulullah" inancı taşımakta, namaz kılmamakta, oruç tutanları çıkabilmektedir. Kırgızistan'da 18.yy'a kadar din olarak Tengricilik vardır. 18.yy'da bölgeye İslamiyet girmiştir. Bu gün iki inanç beraber yaşamaktadır. Ölümler için kümbet yapmak, ölü aşı dökerken at kesmek *Tengricilik* inancından kalmaz. Tengricilikte ölen insanın herşeyi dağıtılırken, İslami uygulamada ölünün sadece giyim kuşamı fakir fukaraya dağıtılmaktadır. Tengricilikte; kutsal sular, kutsal taşlar, kutsal ağaçlar etrafında ibadet yapılır. Mescit yoktur. Tengricilik'deki kutsal taşlardan birisi Taşkent'e 100 km mesafedeki Susak (Susalı) Taş'ıdır. Bu taşın kutsallığı Şamanizm döneminden gelmektedir. Şimdi bu tür yerlerin ziyaretine ruhsat yoktur. Eskiden bu mevkide kurban kesilirdi. *Koçkar Ata* diye bilinen bir tepe vardır. Burada kurban kesilir, çocuk istenilir. Dua burada yapılır, ama Allah'a yalvarılır. Devlet orada bir bina yapmıştır. *Koçkar Ata*'nın piri vardır. Hastaların tedavisi genç kızların kismetlerinin açılması, yaşamayan çocukların yaşayabilmeleri için ve diğer taleplerin karşılanabilmesi için, *Koçkar Tepesine* gidilir. (*Koçkar Dağı*, *Koçkar tepesi* ve *Koçkar Baba Ziyareti*, *Varto yöresinde* de vardır.) Kırgız Türkleri *Koçkar Ataya* yılın her mevsiminde giderlerken çoğunlukla haftanın perşembe ve cuma günü giderler. Ziyaretler daha ziyade yeni ay çıkınca yapılır. Tengricilikte ay da kutsaldır. Yeni ay gören Kırgız Türkü veya *Tengricilik* inançlı insan, "*Huda/Tengri/Allah bu ay ne güzel çıkmış. Bize Kismet bağışla bize sağlık bağışla.....*" diye dua eder. Bu dönemde çocuk dileği ile de dua edilir. Allah'a yalvarma döneminde Kurban kesilir, alkollü içki içilmez.

Tengricilik inançlı Türkler çocuk talebi ile Oş vilayeti, Leylek ilçesindeki *Saymalu Taş'a* giderler. Taş'da resimler vardır. Bu yüksek tepeye dua için yaya olarak, yürünülerek çıkılır. Müslümanlıktan sonra bu tepenin önemi azalmıştır. (Sarıkamıştaki Agbaba Tepesini dilek niyeti ile ziyaret edenler de buraya yaya olarak çıkmak zorundadırlar). Burada ve bir çok yerde kesilen kurban eti el ile yenilir.

Yaşamayan erkek çocuğun yaşaması için *Tengricilik* inancında bazı dini uygulamalar yapılır. Erkek çocuk birisine verilir ve o şahıstan satın alınır. Yaşamayan erkek çocuklar yatırlara satılırlar. Bu tür çocuklara bazan ziyaret ismi verilir, bazan da satı, satılmış isimleri verilir. Böylece cinlerin o çocuğu almalarının önlediğine inanılır. (Yaşamayan çocukların yaşayabilmeleri için yatırlara ve şahıslara satılmaları suretiyle yaşamalarının sağlanacağı inancı Anadolu'da da vardır.)

Tengricilik uygulamasında "*Haydar*" tatbikatı vardır. Yaşamayan erkek çocuğun yedi yıl tepe kısmındaki saç tıraş edilmez. Çocuk yedi yaşına gelince, yaşaması için dua edilen ulu kişinin türbesine gidilir. Orada kurban kesilir. Kesilen saç (*Haydar*) burada bırakılır. "Ben çocuğu aldım, sen de saç al" denir. Mezardaki

ulu kişinin çocuğu sakınacağına inanılır. Şimdi bu uygulamada saç, yerini beze bırakmıştır.

Tengricilik inancında yaşamayan erkek çocuğa, yaşayacağı inancı ile, kötü çirkin isimler konur. Bu isimleri öldürücü gücün beğenmeyeceği için çocuğun ölmeyeceğine inanılır. (Koycubay) yoksul çocuk, İtbalası, Bektadoğan, Bokcubay gibi isimler konur. Yaşamayan erkek çocuğun kulağına küpe deliği açılır. Küpe takıldığı da olur. Böyle hallerde sadece sağ kulağa küpe takılır. Erkek çocuğa kız elbisesi giydirilir. Böylece erkek çocuğu almaya, öldürmeye talip olan güçlerin aldatılmış, olacağına çocuğun korunacağına inanılır. (Bu uygulamaları da Anadolu'daki benzerlerinden tanıyoruz.)

Tengricilik inancında gelinin elinin bereketli olması için, gelin evin eşliğinden girmeden onun eli şeker şerbetine batırılır.

Tengricilik inancında çocuğa ismi konulurken, ezan okunarak üç defa ismi söylenir. Tengricilikte 3-5-7 kutsal sayılırlar. Çocuğa ismi, 3. Gün çıkarken tan vaktinde kibleye dönülerek konulur. Çok rastlanılan insan isimleri Semetey, Asel (Bal), Elnura (Halk nuru), Bakit (Mutluluk), Tölögen'dir. Ölen birisinin ismi yeni doğan bir çocuğa verilecek ise, ölenin kırkı çıkmadan isim verilmez. Yeni doğan çocuğa ölenin tam ismi, tamamen aynı ismin verilmesinden kaçınılır. Kırgızların diğer itibar edilen isimleri, Safura, Ömürgazi, Mayraş, Mayram=Bayram (Bayramda doğmuş), Sultangazi, Elmira, Gülmira, Gülsara, Balat (Pulat), Gülnur, Nurgazi, Nargire (Nergize), Mirlan'dır.

Tengricilik inançlı Kırgızlarda tedavi yapacak Baksi, ilkin nabzına bakar sonra hastanın ağrıyan yerini hasta değil, halk hekimi-Baksi söyler. Hastanın geçmişte başından geçmiş hastalıkla ilgili olayları anlatır. Hastanın kendisine inancını sağlar. Ağır hastaları doktora gönderir. Kendisi sadece psikolojik rahatsızlığı olan hastalara bakar. Halk hekimi-Baksi tedavi esnasında trans halindedir. Ancak kendisini kaybetmez. Hastasına konsantre olur. Hekim-Baksi hastasının ilkin kafasındakileri boşaltır. O'na rahatsızlığı ile ilgili olarak son durumu anlatır. İsterse geleceğe dair bilgi verebilir. Tedavide hasta ağır ise, saralı veya çıldırmış ise, Baksi, tedavisinde dans etme, bağırma tam trans olma yollarını da seçebilir. Bu tür tedavi zor olanıdır.

Bişkek'te psikoloji rahatsızlıkları tedavi eden halkın "Emci ene" diye tanıdığı Maria Koycumamova ve Gülbara Cumazarova isimli iki kadın Baksi ile tanıştık. Bunlar polisten saklanan ve tahsilleri olmayan kimselerdi. Birlikte çalışsan bu iki Emci ene'den genç olan G. Cumanazarova gücünü anlatırken; çocukken kendisinde kötü enerjinin oluştuğunu, 6 yaşından itibaren ruhi rahatsızlık yaşadığını, Baksi/Şamanlık gücünün bu dönemde kendisine geçtiğini 1993-1994 yılından itibaren Manas Ata'dan "Her işi gücü bırak halkın tedavisine yardımcı ol" talimatını aldığını, hastalıklara insandaki kötü ruhun yol açtığını, insanın yapısında iyi

ve kötü ruhların bulunduğunu, masaj yaparak kötü ruhlarla mücadele edip insanları tedavi edebildiğini, Kozmozdan yardım aldığını burada bazı güçlerin kendisine bilmediği bazı duaları öğrettiğini, bu dualar ve Kozmozdan kendisine verilen bazı görevlilerden yararlanarak kötü ruhları tedavi yaptığını söylemekteydi. İfadesine göre tedavi esnasında ezberinden Kelam-ı Kadim okumaktadır. Açıklamalarına göre kötü ruhlar Kara'dırlar. Bunlara "Çor" denilir. Çor; Şeytan, Cin, dert karşılığıdır. Gelecekte haber verme gücü var iken, ataları bu gücü kullanmasını uygun görmemiştir. Anadolu'da çor, hastalık müsibet, çarpılma anlamında kullanılır. "Çor çıksın başına, çor vura o surata" gibi ifadeler bedduadırlar.

Maria Koycumova, 50 yaşlarında çocuk hastalıklarının bilhassa korku sonucu hastalanan çocukların tedavisinde uzman. Bu sahada 15-18 yıldan beri çalışıyor. "Bu gücümü Ata Baba'dan aldım. Kaynatam Şamandı. Gençken bir ata gördüm, bana "Ben Baylık Baba/Ata'yım aba örtün", dedi. Bana yol gösterdi. Biz gücümüzü Kozmozdan gelen mesajdan alırız. Günde 25 hastamız olur" şeklinde anlatmaktaydı.

Kanatbek Asubekoğlu 50-55 yaşlarında bir Baksi, ifadesine göre, bütün hastalıklara bakabilmektedir. Psikolojik rahatsızlıkları olanlara kamçı ile vurur gibi yapıp "tu-tu-tu" türünden hareketler yapıp özel bir şey mırıldanmaktadır. Namaz kıldığını, Kelam-ı Kadim okuduğunu, gücünü Allah'tan aldığını söylemektedir. Psikolojik hastalıkları tedavi ederken beyaz ipliğe sürekli düğüm atmaktadır.. Tedavi başlamadan evvel Allah'dan yardım istiyor, tövbe ediyor, Kelime-i Şahadet getiriyor. Gücünün, ocaklı olan babasından geçtiğini, cinlerinin olmadığını, günde 100-150 hastaya bakabildiğini iç hastalıkların tedavisinde otlardan yararlanarak yaptığı suyu da öneriyor. Gelecekte haber veremediğini, Allah'ın iradesinin dışında bir gücünün olmadığını söylüyor. Hastalarında inançlı olmayı da şart olarak arıyor. İhtilaf çıkarmak için değil dostluk tesisi için yardımcı oluyor. Aile saadetine bakıyor. Kayıp eşyanın bulunmasına yardımcı oluyor. Tedavi ederken hastalığa yol açan cinleri bulup kovalıyabilmektedir. Cin görünce tekbir getirmektedir. Muhtelif özel dualar bilmektedir. Yıldıznameye bakmamakta, Allah'tan güç istemektedir. 12 yaşa kadar hastalara tumar/muska yazabilmekte daha yukarı yaşlılara yazamamaktadır.)

Tengricilik inancında hasta tedavisinde od/ateşten istifade edilir. Bu maksatla arca ağacı yakılır, "alas-alas-alas" denilerek ateşten yardım alınır, onun üzerinden atlanır, ateşin temizleyici, olduğuna, kötü ruhlardan arındırdığına inanılır. Od/ateş insanları her beladan halas kılar. İnsanın içinde kötülük yoktur. Kötülüğü yaptıran kişinin ruhu değildir. Kötülük yaptıran bir güç ona musallat olmuştur.

Tengricilikte suya dua okunur. Bu su ilaç gibi kullanılır. Hastaların tedavisinde istifade edilir. Suya okunmaya başlanırken Euzu Besmele çekilir. Sonra Fati-

ha okunur, daha sonra da Kırgız Türkçesi ile dua edilerik suya üflenir. (Anadolu'da bilhassa psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde, cin çarpması gibi rahatsızlıklarda okunmuş su içilir, onunla banyo yaptırılıp ve bu tür suların belirli yerlere serpilmesi sağlanır.)

Tengricilik inancında su ve od ile yapılan sağaltmalarda ve iyileştirmelerde hastanın tedavi yöntemine inanması gerekmektedir. Aksi halde tedavinin imansız insanlara faydasının olmayacağına inanılır. Tedavi yapacak Baksi-Halk Hekimi, hastasına adını, babasının adını sorar, okurken bunları ve hastanın adını zikreder. Hazırlanan okunmuş suya çeşitli otlar da katılır. Bu su ile gerektiğinde hasta banyo da yaptırılır.

Baksi, nazara uğramış hastayı da tedavi eder. Bu maksatla ikinci hastanın vücudunu temizlemesi gerekir. Ayrıca hasta 7 gün et yememiş, içki içmemiş ve her sabah sadaka vermiş olması gerekir. Keza hasta, fikri temizlik sürecine girmiş olması gerekir. Bu münasebetle başkaları hakkında kötü düşünmemeli, kötü insanlardan uzak durulmalı, kötü iş yapmamalıdır. Bu safhalardan sonra Baksi, hastaya nazar boncuğu verir. (Şahit olduğumuz Çuvaş-Tengricilik dini merasiminde dua safhasında, kin ve nefretten arınılması gerekir.)

Tengricilikte korkan insanın tedavisinde kurşun ve parafin dökülür. Hastanın başının üzerine tabak içersinde su konulur. Suyun içersine erimiş kurşun veya parafin dökülür. Soğuma sonucu tabakta meydana gelmiş şekil neye benziyorsa, hastanın ondan korktuğu yorumlanır.

Nazar boncuğu ile tedavi, "Yaman göz", "Kötü nazar" ın boncuğa çarpıp geri dönmesi şeklinde yapılır. Boncuğun geri döndürdüğü, geri yansıtıcısına inanılır. Çok çeşitli nazar boncukları vardır. Boncuklar 3,7,9 adet olarak kullanılır. (Anadolu'da 7 boncuk veya yedi delikli mavi boncuk nazarlık olarak çok yaygındır.) Kırgız Tengriciliğinde geçmişte "Göz boncuğu" ve "yürek boncuğu" çok iken şimdi seyrekleşmişlerdir. Boncuğu kalp şeklinde olmasının sebebi, hasta tedavi edilirken, hastalığa yol açan hayvanı gördüğü için, kalp şeklinde bu taş hastayı yüreklendirmek ve onun ismini kolaylaştırmak içindir.

Tengricilik inancına göre yeryüzü dümdüzdü ve o bir boğanın boynuzları üzerinde idi. Gök yüzünde ismi "Gök" olan bir kuş vardı. Bu kuşun bir kanadı mavi diğer kanadı kara idi. Gök isimli bu kuş kara kanadını oynatınca, gece olur mavi kanadını oynatınca, gündüz olurdu. O kuş yorulduğu zaman kafasını saklar, o zaman da depresyon olurdu. (Ak ve Kara veya mavi ve kara Türk mitolojisinde aydınlık ve karanlık, gündüz ve gece, iyi ve kötü olarak anlatılmaktadır.)

Kırgız Tengricilik inancında "Kök/Gök Kuş" a yemek ikram edilir. Bu özel ikram "aşık kemiği" yakılarak yapılır. Bu kemik sadece büyük baş hayvanın kemiği olmalıdır. Aşık kemiğini, her mal soyan (hayvan kesen) Kırgız yakarken Gök'ten, bolluk sağlık gibi dileklerde bulunulur.

Kesilen atın da kemikleri yakılır. Yakılma işi ölünün 37. Gününe takabül eder. Yanan kemiklerden çıkan dumanın Tengriye ve Gök-kuş'a gittiğine inanılır. Kırgız inancının en önemli inceliği ruhlara yemek sunulmasıdır. Ateşin ismi "açık ağız"dır. Yapılan her yemekten ateşe atılır.

Suyun, Od'un, Koyunun, Atın yiğitlerinin canlı cansız olarak bilinen her şeyin bir iyesi sahibi vardır. "Su iyesi", "Od iyesi", "At iyesi", "Köpek iyesi" veya "sahip"i gibi Suların iyesi, Süleyman'ın mezarının yanındaki sudur.

Kırgızlar arasında yaşayan, nazar, albastı, cenaze adetleri Tengricilikten kalmıştır. Halen ölen bir kimse halıya sarılmakta ve yanına yemek konulmaktadır.

Tengricilik inancına göre insan ölünce "yukarı köy"e gider. Giden cismi değil canı (ruhu)dur. Yeryüzünde insanların çeşitli vesilelerle yaptıkları tütsüler de bu ruhlara giderler.

Ölünce iyi ruhlar yukarıdaki köye, kötü ruhlar da yerin altındaki köye giderler. Bu inanç İslamıktan sonra yerini "cennet" ve "cehennem"e bırakmıştır.

Bugün belirli zamanlarda kokusu çıkarılmak üzere hazırlanan yemeklerin sadece "koku'su kalmıştır. Bunlar anlamları düşünülmeden yapılmaktadır. (Anadolu'da cuma akşamları ölünün 3.7.9.40. günlerinde sene-i devriyelerinde helva kavrulur. Yedi komşuya veya kokuyu alan herkese dağıtılır. Bu kokunun ölülerin ruhlarına gideceğine inanılır. Helvayı kavuran ve tadanlar geçmişlerin ruhuna fatiha okurlar.)*

SONUÇ

İnançları yargılamak kimsenin hakkı değildir. Bizim de böyle bir iddiamız olmaz. İnanç konulu çalışmaların rotasını tayin veya onları eleştiri masasına oturtmak da bizi aşar. Ancak, Türkiye'de Müslümanlığın hurafe ve bid'attan kurtulmadığı sürekli açıklanırken Türkistan öncelikli Türk dünyasının her kesiminde misyoner faaliyetlerinden yakınılmaktadır. Tengricilik/Gök Tanrı inancı, sadece Türk inanç aleminde bizatihi varlığı ile önemli yer tutmakla kalmayıp, Türklerin mensup oldukları dinlerde de, onların inanç kimliklerine renk katmışlardır. O'nun bu önemli özelliklerine rağmen, o, ciddi bir araştırma ile yeterince ele alınamamıştır.

Biz, yaptığımız çalışmalarda, *Tengricilik* veya GökTanrı inancına gönderme yaptık. Bu defa, yazının merkezine bu inanç sistemini alıp Anadolu halk inançlarındaki benzerlerine gönderme yapma yolunu seçtik.

(*)Bu bilgiler 1995 tarihinde inceleme yapma imkanı bulduğumuz Bişkek'te Garip Aliyev Beşiroğlu isimli Baksı/Halk Hekiminden derlenilmiştir. Kaynak 1951 doğumlu olup Bişkek Üniversitesi Fizik Fakültesi 1973 mezunudur. Kendisi ile ilkin saat 10.00-13.00 arasında hasta kabul ettiği Halk Tıp Psikoterapi servisinde görüşülmüş, daha sonra evinde görüşmeye devam edilmiştir. Tedavisi 7-8 gün sürmekte ve 3 dolar karşılığında yapılmaktadır. Ortalama 10 hastaya bakabilmektedir.

KARAÇAY - MALKAR NART DESTANLARI

-IV-

Adilhan ADILOĞLU

5. "NART" SÖZÜNÜN ANLAMI VE NART DESTANLARININ KÖKENİ

"Nart" sözü, Eski Türkçe'deki "Alp" sözüyle aynı anlama gelir. Yani; "yiğit, cesur, kahraman, gözüpek, savaşçı, mert" anlamlarına gelmektedir. S. Orusbiy, "*Dağlı Tatarların Nart Destanları*" başlıklı yazısında Nartları şöyle tarif ediyor: "Bugüne kadar Nart sözünün anlamının ve kökünün nereden çıktığı kesin olarak açıklanamamıştır. Karaçay-Malkarluların günlük konuşma dillerinde Nart sözü yerleşmiş durumdadır. Halk arasında Nart sözünün anlamı ve nartların kimler olduğu hakkında değişik söylentiler vardır. Sözelimi bir kimseyi övmek için, "*Şu adam Nart gibi yiğit, cesur, güçlü ve akıllı biridir*" ifadesi kullanılır. Veya, "*Şu adam Nart gibi güzel endamlı ve doğru hareket eden biridir*" denilir. Bir kişinin herhangi bir davranışı veya yaptığı bir iş, halk tarafından çok beğenildiği zaman, "*Nartça (Nart gibi adam)*" yakıştırması yapılır... Anlaşılacağı üzere; Nart sözü, halk arasında "*Her bakımdan en mükemmel vasıflar taşıyan kimse*" anlamında kullanılmaktadır. Halkın anlattığına göre destanlarda anlatılan Nart kahramanları; uzun boylu ve iri yapılı, çok kuvvetli ve sert duruşlu, çok zor işlerin kolayca üstesinden gelebilen, hastalıklara, çeşitli zorluklara ve felaketlere karşı dayanıklı kişilerdir... Öte yandan, Nartlar ömürlerini mutlu ve huzurlu bir şekilde geçirmek için hayatın çeşitli zorluklarına karşı mücadele ederken, aslında bu mücadelelerden zevk almaktadırlar. Sözelimi, Nartlar bir sefere çıktıkları zaman birtakım engellerle ve zorluklarla karşılaşmayı çok arzu etmişlerdir. Çünkü onlar böylece yiğitliklerini ve becerilerini ortaya koyacak, birbirlerini sınanmış olacaklardır..."

"Nart" sözünün ve Nart Destanlarının nereden çıktığı hakkında çok sayıda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bunların birçoğu bilimsel yaklaşımdan bir hayli uzaktır. İleri sürülen bu görüşlerden en önemlilerini sırasıyla inceleyelim;

1) Nart destanlarını araştırmak için ömrünü vermiş olan Osetyalı ünlü Kafkasolog-Tarihçi Prof. Dr. V.İ. Abayev, "Nart" sözünün Moğolca kökenli olduğunu; "Nar/Naran" (güneş) ve "-t" çoğul eki" veya "soy-sop eki"nin birleşmesinden ortaya çıktığını ve bunun da; "Güneşin çocukları veya Güneşin neslinden gelenler" anlamına geldiğini söylemektedir. V.İ. Abayev, Nart destanlarının Kafkasya orijinli olmadığını, bu destanların kökeninin göçebe halklar kültürüne dayandığını ileri sürmektedir. V.İ. Abayev, Nart destanlarındaki kahraman adlarının birçoğunun "Tatar, Nogay" gibi Türk halklarından geldiğini söylerken; Kuzey Kafkasya'nın tam göbeğinde yaşayan Karaçay-Malkar Türklerini ise görmezden gelmektedir...

2) Nart destanlarının Türk, Alan ve Fars kökenli olup, Kafkasya'nın yerli halklarının destanlarına esin kaynağı olduğunu ileri süren araştırmacıların başında Prof. Dr. Georges Dumesil gelir. G. Dumesil, Sanskritçe ve eski İran dilinde "Nar" sözünün "Erkek (insan), asker-savaşçı" anlamında kullanıldığını ileri sürmektedir. Ayrıca, Nart sözünün eski bir arien sözü olduğunu ve "Dans etmek, raks etmek" anlamına gelen "Nrit" sözünden de gelebileceğini söylemektedir. G.Dumesil, *Nart destanlarında geçen kahra-*

man adlarının Adıge, Abhaz gibi yerli halkların diliyle bir bağlantısı olmadığını, bu kahraman adlarının daha sonradan yerli halkların diline başka dillerden girdiğini ileri sürmektedir. G.Dumesil, Nart destanlarına; Osetlerin ataları olarak saydığı Alanların kaynaklık ettiğini söylemektedir. G.Dumesil'e göre, Oset Nart destanlarındaki konuların birçoğu, Alanlar ile Kafkasya'da uzun yıllar hakimiyet kurmuş olan Hun-Bulgar ve Kıpçak Türkleri arasında geçen mücadelelerdir...

3) V.A. Kuznetsov da, Osetlerin Nart destanlarında, Türkler ile Alanlar arasındaki ilişkilerden söz eden pek çok bölüm tespit ettiğini söylemektedir...

4) Rus araştırmacı Prof. Dr. G.N. Potanin, Nart destanları hakkında yaptığı araştırmalar sonucunda; Karaçay-Malkar, Oset ve Kabardeylerin Nart destanlarının bazı bölümlerinin Altaylardan geldiğini söylemekte ve Nart destanlarının kökenini Altaylara bağlamaktadır. G.N. Potanin de, Nart destanlarında geçen kahraman adlarının Türkçe olduğunu ileri sürmektedir...

5) Prof. Dr. L.G. Lopatinski, Nart sözünün, Ermenice "Mard" ve Farsça "Merd" (insan) sözünden geldiğini ileri sürmektedir. Ayrıca, Gürcü-Svan dilinde "Mar" sözünün "Bizim ateşimiz" anlamına geldiğini söylemektedir...

6) Prof. Dr. M.S. Tuganov, Nart sözünü Osetçe hecelere bölerek şu şekilde anlamlandırmaya çalışmaktadır; Na-art: Bizim-ateş/alev/ışık.

7) S.D. İnal-İpa, Nart sözünün Abhaz dilinde "Ananın çocukları / ananın ailesi" anlamına geldiğini söylemektedir...

8) S.B.Nogmov, Nart sözünü, Adıge dilinde hecelere bölerek bir anlam vermeye çalışır; Nar-ant: Göz-Antlar veya Ant'ın-Gözü...

9) A.M. Hadagatle de, Nart sözünü Adıge dilinde hecelere bölerek anlamlandırmaya çalışır; Nar-t(ı): Göz vermek/armağan vermek...

10) Y. Özdemir Özbay ise, G. Dumesil ve V.İ. Abayev'in görüşlerini "zorlama, çarpık, tam anlamıyla gerçek dışı ve bilimsel dayanaktan yoksun" bularak, "Nart" sözünün Kafkas orijinli olduğunu ve Nart destanlarının da Kafkasya'nın yerli halklarına ait olduğunu savunur. Ancak kendisinin ileri sürdüğü görüşler de bilimsel dayanaklardan oldukça uzaktır. Y.Ö. Özbay, A.M. Hadagatle'nin görüşlerinden yola çıkarak Nart sözünü; "Ne-tı/tın" şeklinde hecelere bölerek; "göz-vermek, gözünü budaktan esirgememek" ve nihayetinde zorlamayla; "Gözünü budaktan esirgemeyenler" anlamıyla açıklar. Halbuki Adıge dilinde: "Ne: göz", "Tın: Armağan/ hediye etmek, bahşetmek" iken; "Guşogoşu: Cesaretli cesur", "Leblan, blane, lihu: Yiğit, kahraman" anlamına gelir. Yani, Ö. Özbay'ın ileri sürdüğü görüşler de oldukça anlamsızdır...

11) B.H.Balkarov ise, "-t" sesinin Adıge ve Abhaz dillerinde çoğulluk ifade ettiğini ancak bu "-t" çoğul ekinin, kelimenin kökü "Nar" ile bağlantılı olarak kullanıldığı zaman Nart sözüyle ilgili bir anlam ifade etmediğini ileri sürmektedir...

12) Prof. Dr. Magomet Habiçev, Türk-Moğol lehçeleri üstünde karşılaştırmalı olarak yaptığı araştırmalar sonunda Nart sözünü şöyle açıklamaktadır. "Karaçay-Malkar Türkçesi'nde "nart" sözü, "Eski, kahraman, güçlü, cesur, akıllı, yiğit, savaşçı, mert," anlamlarında kullanılmaktadır...

Not: Yukarıdaki Adıgeçen sözler ve Türkçe karşılıkları, M.Y. Çelikkıran'ın Türkçe-Adıgece Sözlüğü'nden aynen alınmıştır. Sözlükte yer alan Adıgece kelimelerin yazılışları, türkçe karşılıkları ve anlamlarının doğruluğu veya yanlışlığı hususunda kendimi mesul tutmuyorum. Sorumluluk tamamen müellifin kendisine aittir...

Nart sözü, diğer Türk ve Moğol lehçelerinde ise şu anlama gelmektedir; Kumuk Türkçesi'nde "Nart" sözü, "Kahraman, güçlü insan" anlamında kullanılmaktadır. Karakalpak Türkçesi'nde "Nart" sözü aynen kullanılmakta ve "Kahraman, korkusuz, cesur, yiğit, mert" anlamlarına gelmektedir. Yakut Türkçesi'nde "Nar" sözü, "çeşitli özelliklere ve niteliklere sahip olan, becerikli, vasıflı kişi" anlamında kullanılmaktadır. Çuvaş Türkçesi'nde "Nar" sözü, "Kızıl yüzlü, güzel kişi" anlamında kullanılmaktadır. Mari dilinde "Nar-edem/adam" sözü, "Pehlivan, güçlü insan" anlamında kullanılmaktadır. Eski Moğolca'da "Nert" ve "Nertey" sözleri, "Namus/namuslu, soylu, namlı/ünlü/meşhur" anlamında kullanılmaktadır. Buryatça'da "Nertey" sözü, "namlı/ünlü/meşhur" anlamında kullanılmaktadır. Kalmukça'da "Nertey" sözü, "namlı/ünlü/meşhur" anlamında kullanılmaktadır..."

M. Habıçev, "Ner" veya "Nar" sözünün (Moğolca hece içinde -e sesi, Türkçe'de -a sesine dönüşür) Ural-Altay kökenli bir söz olduğunu söyler. sonuç olarak, "Nart" sözünün bir Türk-moğol sözü olduğunu ve "Kahraman, yiğit, cesur" anlamına geldiğini ileri sürmektedir...

13) Folklorist-Aştırmacı Umar Bayramkul da, "Nart" sözünün Moğolca'dan geldiğini ve Cengiz Han'ın Kafkasya'yı istila etmesiyle birlikte Kafkasya'ya geldiğini ileri sürer...

14) Benim şahsi görüşüm ise; "Nart" sözünün Türk-moğol kökenli olduğudur. Ayrıca, Nart destanlarının kökünü de "kısmen" Türk-Moğol kültüründe aramak gerekir. Çünkü, başta "Nart" sözü olmak üzere, Nart destanlarında geçen birçok kahramanın adı Türkçe ve Moğolca'dır...

Sözgelimi "Nart" sözünü ele alalım; Hakas Türkçesi'nin Sagay şivesinde, kahramanlık hikayelerine "Nart-Pak" denilmesi, Nart sözünün Türkçe kökenli olduğu görüşüne çok güçlü bir dayanaktır. Çünkü, "Nart" sözünün Kuzey Kafkasya'dan Sibiry'a bölgesine gitmesi neredeyse imkansızdır. Çünkü, kavimler göçüyle paralel olarak, kültür göçü de doğudan batıya doğru olmuştur. Yani "Nart" sözünün, Sibiry'a'dan Kuzey Kafkasya bölgesine gelmiş olabileceği görüşü daha mantıklıdır...

"Nart" sözünün Türkçe kökenli olduğuna bir güçlü dayanak daha göstereyim; Kazak Türkçesi'nde "Nart" sözü "Kızılımsı/pembe yüzlü insan" anlamında kullanılır ve bununla; "dinç, dinamik sağlıklı, yüzünden kan fışkıran insan" anlamı ifade edilir (Öte yandan; Farsça'da "Nar/anar/enar" sözünün "kırmızı, kırmızımsı" anlamında kullanıldığını da belirtmek isterim)...

"Nartay" sözü ise Kazak Türkleri'nde çok yaygın kullanılan bir ektir. Yani "Nar-tay" sözünün anlamı "Deve gibi güçlü" demektir. Kazak Türklerinde buna benzer "tay" ekiyle türetilmiş birçok kişi adı vardır; "Köke-tay, Ake-tay, Apa-tay, Cake-tay" gibi... "Nartay" sözünün ikinci anlamı ise, birinci anlamıyla bağlantılı olarak; "Kahraman, cesur, yiğit, bahadır" anlamına gelmektedir.

Eski Türkçe'de (bugün de) hayvan isimlerinin insan ismi olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Sözgelimi; "arслан, kaplan, bars/pars, kartal, şahin, doğan" gibi... "Nartay" sözü bugün de Kazak türkleri'nde çok sevilen ve çok yaygın kullanılan bir erkek ismidir. Hatta, Kazak Türklerinin ünlü halk ozanlarından birinin adı da Nartay'dır...

(Devam edecek)

ADİGE DİLİNDE ARKAIK (KADİM) TÜRKÇEDEN KALMA KELİMELEER VE İRTİBATLAR

-II-

(Birleşik KAFKASYA Dergisinin 1996 yılı 6. sayısında yayınlanan yazının devamı)

A.Hazer HIZAL

Kadim Türkçe

Kumğan :İbrik (Kırgız Sözlüğü, sh. 520)

Kunan :Üç yaşını aşmış tay
(KS. sh. 520)

Kulak :Değirmenin yedek oluğu,
Sulama kanalı kolu

Koş :Keçe ev (KS. sh. 491)

Anğ :Sel yeri, selin açtığı yol
(Kırgız S. sh. 381). İç Ana-
doluda iki tarla arasında-
ki sınıra 'aň' denir.

Cığacı :Ağaç (KS.sh.29)
(Orhun Abidelerinde: Iğaç; çağatayca: Yığaç -
Çağatay Sözl. Sh.15)

Ataka :Babacık
Eneke: Anacık
Eceke: Kızkardeşçik (KS.12)

Apsi :Nefis, heves
Apsisi caman: Haris
Apsisiñdi tıy: Nefsini tut.
(KS.sh.38)

Apsala :Haleti ruhiyye, ruh hali.
Apsala sözüñdüy koy:Boş söz-
lerini bırak.
Apsalası bas: Cesareti kırıldı.
(KS.sh.37)

Upçu :Emzik (KS.sh.784)

Taba :Tava

Adigece

Kubğan, kumğan

Karaçayca: Kumğan

Kunan

Kulage: Çukur, vadi
dere yatağı, susuz vadi
(Karaçayca: Kulak)

Koş:Sefer sırasında
kullanılan çadır.

Karaçayca: Koş. Köyden
uzakta bulunan hayvan
çiftliği, çiftlikte çalışanların
barındıkları ev.

Ane'u:Yarma, yar kenarı

Ne'u:Gözün ucu (Türkme-
nistan'daki arkaik Anau
şehir mevkiini hatırlatıyor.

Çıgı: Ağaç

Ataka: Horoz

Karaçayca: Egeççik/bacıcık

Pse: ruh, can

Psatle: Söz (içinde ruh ve
mânâ olan şey).

Psatlen: Söylemek.

Upe: Dudak

[uppa (Karaçayca) :öpme]

Tabe: Ekmek pişirilen kulp-
suz tava yayvan toprak kap

Uşu, uş, uşul: Bu

Uşul Cerde : Bu yerde (KS.sh.787)

Baştant : Baş altına konulan şey,
başın konulduğu şey (yastık)

Mış: Burada

Şhante

Şha: Baş, baş konulan yer

(...nt) eki hakkında: Eski türkçede ve günümüzde de kullanılan bir ektir. İsmi ve fiil kökünün sonuna gelir. Mesela: girinti, çıkıntı, üzüntü, alıntı, kalıntı, kırıntı, kıyıntı...gibi.

Kadim Türkçeden Örnekler:

Barınta, barımta: Yağma, talan
(Çağatay Lugatı sh.67)

Bilint : ilim

(KS.sh.121)

Kuşant : Damadın evine gönderilen giyim
(Çağatay L.sh.237)

Anta, anda : Onda, ondan

Bizinte : Bizden

(Orhun Abideleri, sh.93)

Bunta, Bunda: Burada

Uruntu : Herkesin çarptığı yer.

Baş urunt : Boyun eğdirmek.

Sözdün uruntu kелgende: (Sözün yeri gelmişken)

(...nd) eki ile üretilen kelimelere örnekler:

(Elinde, evinde, başında...)

Suv kıyırında (karaç.): Su kıyısında

Katında (karaç.): Yanında

Çeki (çekmek)

tartmak

Antik çağlarda Anadolu'da ârî-öncesi Yunanistan'da (...nt) eki (...ntos) şeklinde söylenmiştir: Korintos, Ksantos...gibi. Özellikle Karya ve Hatti (proto Hitit) lere has olan bu mekan eklerinin Kafkas veya Turani ekler oldukları açıktır.

Jante: Yaşlıların yeri, baş köşe.

Jr: Yaşlı

Akurante: Çukur, dere

yatağı, vadi (abhazca)

Adzukhante/Dzukh : Vubıh

kabilesinin yeri (abhazca)

Pkhuante: Kız sandığı

Pkhu: Kız

Gunte (gute): Kalbin yeri

Ante : Elin yeri (And içerken elin konulmasıyla ilgili olabilir).

Nate: Alın (gözün yerleştirildiği yer)

Ne: Göz

Brante: Bolluk yeri

Bo, bere: Bol, çok

Adzante: Su Kenarı

(su kenarında)

Adizi: Su (abazaça)

Akuranda: Dere kenarında

(vadide)

Avnanda: Evde (abhazca)

Dexer: Yanındakiler

Şekin: Çekmek, tahammül etmek

Aydınğ (aydın): Ay ışığı
Baciki: Tilki (KS.sh77)
Kıyın : Ceza (Orhun Abidel.sh.104)
Kıyınlık : Zahmet, sıkıntı (Kırım Türkçesi)

Kıyın iş : Zor iş (Çağ. Lug.)

Kıyınçılık : Müşkilatçılık, zorlukçuluk.

Kıynal : Azap çekmek
(KS.sh.466)

Boolan : Demet şeklinde bağlanmış
(KS.sh.129)

Adak : Ayak
(Orhun Abid. sh.85)

Aç, eç : Aç, تنها, boş

Dana, tana : Dana
Ara : Ara, fasıla

Döşek, töşek : Döşek
Kutas : Bir nevi dağ öküzü olup
kuyruğundan sancaklara ve
atlara alamet olarak tüyleri
asılır (Çağ.Lug.sh.2317)

Arkun : Kement
(Çağ. Lug.sh.63,uygurca)

Açi : Büyük birader
(Çağatay Lug.sh.35)

Biğü : Doğan ve benzeri
av kuşu (Çağ.Lug.92)

Kakalağan : Tavuğun yumurtlarken
çıkardığı ses, gıdıklamak.

Tığe, dığe: Güneş

Bace: Tilki

Kıyın : Zorluk, zahmet

Kıynığa : Azap

"*Kıyın ziytığem, kıyın uçvejin*"

Zorluk veren zorlukla
karşılaşır.

(Karaçaycada da "Kıyın" keli
mesi aynı anlama gelmektedir:

Kıyınıñ it aşasın, sırtını bit
aşasın. Ata sözü) -Emeğini
it yesin, sırtını bit yesin.

Bleri : Dizilmiş

Haluğane Blerix: Dizilmiş
simitler.

Daka : Bir şeyin ucu, topuğu.

Tledaka : Topuk

Edaka : Elin bileğe yakın
kısmı.

Neçi : Aç, boş

(Haçve neçvi kakvo: Misafir
aç gelir.)

Tâne : Dana

re : ile

Yatemre yikomre : Babası ile
oğlu

Voşekur : Döşek

Kutas : Atlara asılan süs.

Kutas çaç (karaçayca :kutasa
benzer saç;püskül

Arkhon : Kement

Arkhon yedziğ : Kement attı.

Karaçaycası : Arkan.

(Çı), şı: Erkek kardeş

Şıpkhu : Kız kardeş

Koş : Erkek kardeş

Çınahıj : Büyük kardeşim

Çınahıç : Küçük kardeşim

Bğe : Kartal

Bğane : Kartal gözü (aile adı)

Kakın : Gıdıklamak

(Karaçaycası : Kankıldamak)

Çağa : Körpe, çocuk
(Çağ.Lug.sh.147)
Çala - Bala : Çocuk (Kırım Şiv.)
Arş : Arabanın oku
(Çağ.Lug.sh.9)
Uçraşmak : Rastlamak

Yakışmak

Çizgi, sıra
Rakı
Dikmek

Kalığ : Halı
Oda

Öz : (Özüm, kendim)
Apa : ced, baba, dede
(Orhun Yazıtları)
Aba : Ced, baba
(Çağ.Lug.)
Kumancada aynen bu izafet kullanılırdı.
Basar-aba : (Basarabya bu isimden kalmıştır.)
Apa : Abla anlamında da kullanılır.
Uç : uç

Pus : Hayvan yemi
(Ettuhfetüzzekiye fillügatül
Türkiye-TDK.Çev.Besim
Atalay, sh.230)

Pus : Nefis (Eskiler ruhu nefes
şeklinde algılamışlardır.)
Pusu : Tuzak

Çve : Yeni, taze
Çvale : Çocuk

Arşı (arış) : Araba oku
(Karaçaycası : Arış)
Uçven : Rastlamak (*Tham da-xege tize'uygeçv* : Tanrı bizi iyi bir şekilde karşılaştırsın).
Yekvu : Yakışıyor, uygun.
Yemiku : Yakışmaz, uygun değil
Çeziv, (Karaçayca : *Cızgı*)
Arak, ark (karaçaycası : *araki*)
Dı : dik
Dakvo : Terzi, dikişçi
Alreğu
Onde : Oda (*Şışıpvo* : oda);
Haçveş : Misafir odası
Onde leğuna : Gelin odası
(Karaçaycası : *otov*)
Yej : kendi, özü
Ab : Ced, büyük baba
(Abhazca:) *İpa*, karaçayca: Appa).
Abhazcada'...zade' anlamına da kullanılır:
Öyzba, ajıba, Aşueyb,
Ardzınba, Akvozba. (aile isimleri)
Karaçay Türklerinde "*Appaları*":
Appagiller" isimli bir sülale vardır.
İç Anadolu'da çok yerde '*Abla*' yerine "*Aba*" derler.
Ut : Uçta duruyor.
Us : Uçta oturuyor
Utl : Ucunda bulunuyor
Us : Yem, hayvan yemi
Çemı-us : İnek yemi
Meşi-us : Tarla azığı
Hade-us : Ölü yemeği (Eskiden mezarın üstüne konulurdu, sonradan ölü evine götürülmeye başlanmıştır.)
Pse : Ruh
Pes : Beklemek
Meşi-pes : Tarla bekçisi

*Kinkeş, Kingeş, Keñiş : Danışma
Öğüt*

(Ettuhfe. Sh. 194)

*İye: Sahip
İyelik zamiri
(Ettuhfe.sh.171)*

*Yene: Yine, gene, devamlı
(Ettuhfe.sh.284)*

*İssı : Sahip
Evin ıssı : Evin sahibi
İssız ev : Sahipsiz ev
(Ettuhfe.)*

*Yet : Yetmek, yetişmek
erişmek
Sızmak, süzmek*

Tüz : Doğru, düz

*Tüzetmek: Doğrultmak
İvmek : Acele etmek
(Çağat.Lug.sh.553)*

Yaman, caman :Kötü, fena

Yermek : Kötülemek

Gengeş : Öğüt

Gengeş tın : Öğüt vermek

Yebğaşvejin: Öğüt vermek

Yevupçvijn: Danışmak.

(karaçaycası: Keñeş, keñeşmek)

Ziyer: Sahibi

Sesiyer: Benimki

*(Mı vunem yi nıkore aş yiy : Bu
evin yarısı ona ait)*

Yenev, ryenev : Yine, devamlı

Yis : Oturuyor, ikamet ediyor

Vunem yis : Evde oturuyor

Yet : 'Keşki' anlamında

Kakuağə yet : Keşki gelseydi.

Zın : Süzmek

Zatle : Süzgeç

*Terez : Doğru (adigecede bazan
kelimenin içine'r) harfi girerek
değişiklik yapar):*

Guhu-Gurhu : Dibek

Bigi-Birgi : Aile adı

Yevjin : Acele etmek

Kavjir! Acele et!

(Yevjir)

Yemin : Felaket, kötülük

Yemine voşx : Zıkkımın kökünü ye

*Yemine kıptaf : Felakete uğra
(Beddua)*

Ye : Kötülük, fitne

*(Yer kızerekvirer kvekvezan :
Fitnenin sebebi bir yumurta)*

Yem yeşhi : Kötülük içini yiyor.

*"Ye pşviy şvü şimguğ" : Kötülük
yapıp da iyilik umma.*

Yevbin : Kötülemek

*"Avbırer bısımev aşvı" :Çok
kötülenen kişiye konuk olunur.
(Bir hikmeti vardır, diye).*

Yek : Şeytan
(Ettuhfe.sh.34)

Tıkamak / tıkmak (karaç.)

Us / es (karaç.) : Akıl

Uslu / esli : Akıllı

Yağı / çağı / cav (karaç.)
(Orhun Abid. sh. 121)

Ku : Ses
(Orhun Abideleri, sh. 107)

Kaba-saba

Yabğu / cabğu

(Eski Türklerde hakandan sonra gelen yöneticilerden)

Yüzmek / cüzmek

Karabe / kırba : Sakaların su taşıdığı deriden yapılmış su kabı

(Nehcül Feradisten derlenen türkçe sözler)

Bûgi / Bûgü / Büyü / Sihir

Kalmak

İye, ige : Sahip, hakim
(Nahcül Feradis)

Türkiyyat Mecmuası, İst.1934.

Ukon : Tıkamak

Uk : Tıka

Usıge : Akıllılık

Uşı : Akıllı; *Yev'uşı* : Akıl veriyor
(Fitnecilik anlamında)

Tham yi uşig : Tanrının hikmeti

Cağu : Hoşlanmıyor, nefret ediyor

Sicağu : Nefret ediyorum

Zirigevenceğü : Kendinden nefret ettirdi

Kuvven : Ses vermek, ünlemek

Mekuve : Bağırıyor

Naşe zışerer mekuve : Karpuz satan bağırıyor.

Kabe-nabe / kaba-saba anlamına

Cebaği-Cabaği : Ünlü Kaberdey Filozofu

Yesin : Yüzmek

Vosepsim yesix : Çiğ tanesinde yüzüyorlar, çiği deniz sanıp övünüyorlar.

Kurbı : Çukur kap

Kurbaşö : Çukurumsu

Kurbane : Çukur yer

Yabge : Beddua

Kalijın : Arta kalmak

Kalıg : Arta kalan

Kanen : Kalmak

(*Kvâkve şüge zirişügem şdvu*

kalijına: Çürük yumurta içenden geriye bal kalır mı?

Ziyer : Sahibi

Zi'iger : Bakan, hükmeden

Siyane kışep'igena? Anneme benim yerime bakar mısın?

Sinenej bo'igen : Ninen çok bakılmaya muhtaç

Xeğegu zi'iger : Ülkeye hükmeden, bakan

Hayvanlarğa insanlarğa
Zalim iğe bolmay kalmaz
Fakat erkin vicdanlarğa
İğe bolmak mümkün imes" (Çolpan-Türkistan hürriyet şairi)

(Hayvanlara insanlara
Zalim-kişi-sahip olmadan kalmaz
Ama hür vicdanlara
Sahip olmak mümkün olmaz)

-Z.V.Togan; Türkili (Türkistan), İst. 1947

Yiye: Sahip, mâlik
"Konuk konuğu istemez, iv iyesi hiç birini"
(Misafir misafiri istemez, ev sahibi hiç birini)

"Konuk güçlü olsa iv yiyesin ivden kovar"
(Misafir güçlü olsa ev sahibini evden kovar"

Atasözü

"Atamdır, benim fahırğahımdır o
Yiyem, sahibim, padişahımdır o"

A.Garipzâde

(Türk lûgatı-H.K.Kadri, 4.cild shf.894, İst.1945)

Ari, (karaçayca: Ariv): Evet, güzel
(Ari men ol kim erse tururmen:
Evet, ben o kimse erişene dek
beklerim) -Aynı dergi,sh.172-

Arı : Evet, odur

Arep : Değil

Yihav : Hayır

Sesi vuner arı : Benim evimdir

Yipev : Önce, evvel

Pe : Burun

Burun / (karaçayca: Bûrun) :
Kadim, çok eski, evvelce.
(Aynı dergi, sh. 180)

(...ms) ekinin benzerliği :

Atımsı,

Şikhumsek : Aygır gibi

Pşşe şikhumsek : At gibi kız,
erkeksi.

(Tikvonsi tişvoyıgo : Gidesimiz var,
istiyoruz.)

(...li,lı ekinin benzerliği :

Güneşli yer

Tığeliy : Güneşli yer

"VUSUNLAR" ile ADİGE ve ABHAZLAR ARASINDA İLGİNÇ BİR İRTİBAT
Kırgızların ataları sayılan Vusun-lar hakkında H. Namık Orkun Çin tarihleri-
nin kırgızlar (o zaman çinliler "Vusun" diyorlardı) hakkında en eski bilgileri, Han

zamanından itibaren başlar. Hunlar'ın batısında, Hun karargahından 700 fersah mesafede, onlara tabi olarak yaşarlardı. Güneylerinde uygurlar bulunuyordu. Arazileri yazın bataklık, kışın da karla kaplı idi. Bu kavim uzun boylu, kumral saçlı, beyaz yüzlü ve mavi gözlü idi. Erkekler pek cesur olup ellerinde dağlama nişanlar taşırlardı. Kadın erkek karışık yaşarlar ve aralarında serbestlik vardır. Yılın ilk ayına: Maossegai (Maosseg-ay) derler (Adigece Mezagu: Dolunay; ma-ze/ay; dönüyor) ki ay demektir. Üç ay (Mezağu) bir mevsimdir."

"Bu memlekette altın, demir ve kalay vardır. Yağmurlu zamanlarda suların sürüklediği (Ka-şa) denilen bir demiri toplarlar (Kiş: Adigece demir veya demir-hane demek. Kişhan, Guçıhan gibi kadın isimleri de 'demir' anlamında hâlâ kullanılmaktadır)...Dillerinde çadıra Mi-ti-şi-to denir". (shf.183)

Vusunlar'ın çadıra verdikleri isim adigece açıklanabilir.

Mate : Sepet ; *Mate-şit* sepet ev (Sepet gibi örülmüş duruyor.)

Adigece *Mitirşite* / *Mideşit* : Burada duruyor veya *Mitirşit*: İri birşey duruyor kelimeleri ile vusunların çadıra verdikleri Mitışito kelimesi hem şekil hem kavram bakımından benzerlik göstermektedirler. Keza, *Vusun/Vosı* (adigece: Kar) veya *Asını/As* kelimeleri arasında da büyük bir benzerlik göze çarpmaktadır. Adigece *Asanı/As* kavminin yurdu, *Apsını/Abhaz* yurdu anlamına gelir.

Bu muntakada Göktürk hakimiyetinde yaşayan ve Orhun Yazıtlarında adı geçen AZ ve EZGİŞ kavimlerinin isimleri de adigece izah edilebilir: Adigeler'in abhazlara verdiği AZ-GE (AZ kavmine mensup) demektir. Eski yunanlıların ASYA kelimesindeki AS'lar da bu kavimlerle irtibatlı olmalıdır. Abhazlarla akraba oldukları bazı bilim adamlarınca ileri sürülen 'Bask' ların kendilerine ESKUALDUNA ve yurtlarına da EZKAUDİ dedikleri hatırlanırsa, bu irtibatlar çok daha ötelere gider.

Osetler malkarlılara "As", "Assiag", "Asson-As'ın oğlu"; gürcüler de "Basiani" derler. (Ahmat Bayramuk-Tarihî Olaylar-Stavropol 1988, s.11).

Osetlerin kendilerine verdikleri ad "İRON" ve "DİGOR" olduğundan onlara verilen "Os" veya "As" adı ayrı mütala edilmelidir. Bu kavmin göçebe Alanlardan geldiği, Hunların sıkıştırmasıyla batıya ta Fransa, İspanya ve Kuzey Afrika'ya Vandallar ve Gotlarla beraber giderek kaybolduğu, küçük bir kısmının Kafkaslara sığınarak Aryen dillerini korudukları kesindir*. Diğer Kafkas kavimleri ile geniş ölçüde karışmış, önemli ölçüde de Turanî unsurlarla haşır neşir oldukları bilinmektedir. Batıya göçen Macarların bir bölümü Digorlara katıldığı için aile isimlerinde Türk ve Macar isimleri göze çarpar. Ünlü Arpat hanedanı Avrupa Macar Krallığında sona ermiş, fakat Digorlarda aynı ARPAT ismi ile devam etmektedir.

İnsanlık tarihinde milletlerin gerek kan gerek kültür yönünden iç içe geçtiği, araştırıldığı zaman inanılmaz irtibatların ortaya çıkacağı muhakkaktır.

*Alanların "Arien dilli" olduklarına dair ileri sürülen deliller zamanımızda kabul edilmemektedir. Buna karşılık Alanların Türk dilli olduklarını kanıtlayan deliller son on yıllarda bir hayli güç kazanmıştır. Bu itibarla yazarın "Kesin" tabirine katılmadığımızı ifade etmek istiyoruz. (Geniş bilgi için bk. "Hayatın Süsleri-Almanak içinde Ahmat Bayramuk'un makaleleri. Stavropol 1988). -İdarenin notu-

ETRÜSKLERİN DİLİ HAKKINDA

A.ALİŞOĞLU

Bu makalenin bir bölümü evvelce gazetede yayınlanmıştı. Onu basıma verirken kendi kendimi tatmin etmemiş gibi bir duygu içindeydim: Eldeki materyalin yeterli olmadığına fakındaydım, ama burada yer alan bilgileri bir an önce okuyuculara ulaştırmak istiyordum. Yeryüzünde yanılmayan, hatası olmayan hiçbir insan yoktur. Fakat, hatasını görmek istemeyen, suçu başkalarının üzerine atmak isteyen insan, daha da kötü yoldadır. Etrurkoloji ile uğraşan bilginler arasında yanlış fikirleri ileri sürenler ve kitap yazanlar da vardır. Bu türlü yazarların kitap ve makaleleri baştan sona yalan ifadelerle doludur. Böyle şeyleri okuduğum zaman çok sıkılıyorum ve sinirleniyorum.

Gazetede çıkan yazımda yaptığım açıklamalar hakkında araştırmalarımı daha da derinleştirdim. "Etrüsk dilinde -çokluğu ifade eden takı/ işaret niçin yoktur?" şeklindeki soru benim huzurumu kaçıralı bir hayli zaman geçmişti. Ben mezar taşlarında ve başka yerlerde etrüşkçe yazılmış yazıların anlamlarını ortaya çıkarmak için çok emek harcadım. Öyle zannediyordum ki sözü geçen makalemde yer alan (metindeki) "Khis" sözcüğünün tekil veya çoğul olduğu açıklığa kavuşturulursa (metnin) anlamı da aydınlığa çıkacaktır. "Khis" sözcüğünden sonra "zila" diye, 4 harifden ibaret bir ifade vardır. Bu iki sözcüğü birlikte okuyacak olursak "Khis-zila" / Khis jila / Khis cıla" şeklinde, bir emir cümlesi kurulacağını sanıyorum. Ben, bu kelimeleri tekrar tekrar telaffuz ettiğim zaman karaçaycadaki "Kızla / kızlar" sözcüğüne çok benzediğini fark ediyordum. Bu da bana, karanlık odaya sızan güneş huzmesi gibi geliyor. Artık, "Zilat (e) par(e) khiszila" şeklindeki kelime grubunun malkarcadaki "Zılanı bar(ı) kızla" ifadesine benzediğini söyleyebiliriz. Ben bu ifadeye "Jila edile barısı da kızla / ağılıyorlardı hepsi de kızların" anlamını veriyordum.

"Khiszila" sözcüğündeki 'la' ekinin Karaçay-Malkar türkçesinde çokluk eki olan (le-la)ya tekabül ettiğini zannediyordum.

Etrüskler bu kitabeyi yazarlarken: "Kız onundur ya da bunundur" gibi bir anlamı ifade etmek için "-ı" ve "-i" harflerini / eklerini ilave etmişlerdir, bu türlü sözcükleri çoğul hale getirmek için de sondaki harfi atmadan "-la" ekini eklemişlerdir. Benim düşüncem doğru ise bu, çok büyük anlam taşır.

Şimdi de kitabenin tamamına bir göz atalım: "Al etn as zilat par khiszila khnuteluş ara il 29". Buradaki "Khnuteluş" sözcüğünün ne anlama geldiğini çözmeden bir hayli uğraştım. Ama, onun anlamını çözümü bulunuyorum. Bunun birleşik bir kelime olduğu kanaatine vardım: "Khñ' khñ' kñn' gün; ut 'ot' od / ateş; eluş' ülüş -üleş- mekten geliyor-hisse /pay). Öyleyse, bu etrüşkçe cümlemin şöyle okunması gerekir: "Al etn as zilat par khiszila khñ-ut-eluş ar il 29". Karaçay-Malkar türkçesinde de şu anlama gelir: "Al etini as. Bar kızla jiladıla. Ülüş kññe, otha, 29 cıllık erkişige". (Al etini as. Tüm kızlar ağladılar. Hisse; güneşe, ateşe, 29 yaşındaki erkeğe)

Yukarıdaki etrüşkçe metni bu şekilde okumuş bulunuyoruz. Bu cümleler

şimdi, Karaçay-Malkar'da mermer taş üzerine altın yaldız ile yazılmaya layıktır. 2500 yıldan beri kimsenin okuyup çözemediği Etrüsk yazısı (kitabesi) Karaçay-Malkar türkçesinin yardımıyla artık (maziden) haber söylüyor.

Orada bulunan kelimelerin şimdiki karaçay-malkarca kelimelere ne kadar yakın olduğunu kendiniz karşılaştırınız:

<i>Etrüskçe</i>	<i>Karaçay-Malkar Türkçesi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
Al	al	al
Et	et	et
as (çengele as anlamında)	as (kazanı çengele as)	as
zilat(ı)	jiladı/cıladı/ zıladı	yığladı/ağladı
par(e)	barı /barısı	var(ı) / tümü
Khis	kız	kız
khiszila	kızla	kızlar
khn / khün	kün	güneş / gün
ut	ot	od / ateş
eluş	ülüş	hisse (üleşmek'ten)
ar	er (kişi)	er / erkek
il	cıl/zıl	yıl / sene

Zamanımızdan 2500 yıl önce kaybolan kelimeler şimdi dünyaya yeniden doğarak Karaçay-Malkar dilinde bulunmuşlardır. Canlanan kadim Etrüsk manzumelerinin çok eskiden tüm İtalya'da konuşulan dilde kullanılıp yazılan sözcüklerini kendi öz dillerinde bulan her karaçay-malkarlı ana dillerini ayna gibi görerek derin derin düşünürse, tarihi Etrüsk halkıyla Karaçay-Malkar halkı arasında yakın bir (etnik) ilişkinin olduğunu anlayacaktır, diye düşünüyorum.

Yazı cihetinden, o zamanlar kadim Etruriya'da bu işler yeni başladığı için, Etrüsklerin yazılarının kusursuz olduğu da söylenemez. Buna rağmen, bugün yer yüzünde yaşayan halkların yarısı Etrüsklere ait yazı işaretlerini (harfleri) kullanmaktadır. Yazıda kullanılan bir çok sesin sembolünü / işaretini 2500 yıl önce etrüskler bulmuşlardır. Birçok milletin dilinde kullanılan "k'/q", "ğ", "ş" seslerinin sembolleri ve "kh", "gh", "s" ve diğer harfler çok eskiden Etrüsk dilinde kullanılmıştır; "n" harfi Fransızcadaki "ng" prophonsuna denk düşüyor. Bu harf, bizim incelediğimiz metinde de var. "Ent" şeklinde ifade edilen sözcüğün "engt" diye okunması gerekir.

Etrüskçe yazılmış bir kitabede söylenen şeylerin büyük anlam taşıdığını anlamak çok zor olmasa gerek. Başlangıçta söylediğim gibi bu kitabe ölü konulan tabutun üzerine yazılmıştır. Onu ben okudum ve çözdüm ve bunun doğruluğuna da inanıyorum. Niçin dersiniz, o toplumda insan öldüğü zaman ve defin sırasında mutad olarak yapılan merasimler, söylenen sözler şimdiye kadar pek çok yerde korunmuştur. Ben bunlara aşinayım. Öyleyse, tabutun üzerine yazılan yazının anlamı da (bu eyleme) uygundur. Orada söylenenlere göre, genç ölüyü defnederken onun et hissesi de tabuta konuluyor. Bunun yanında; güneşe ve ateşe de pay ayrılıyor. Ölen genç adamın yası hep birlikte tutulmuştur. (Kızların

ağlamaları). Defnedilen kişinin 29 yaşında olduğu da belirtilmiştir.

Etrüskler güneş ile ateşi (bir nevi) tanrı olarak kabul ettikleri için takdis ederlerdi. Bu kitabede defnedilen adamın ismi açık şekilde geçmiyorsa da (onun) Etrüsk olduğu bellidir.

Etrüskler, Hz. İsa'nın ve Hz. Muhammed'in daha dünyaya gelmediği bir çağda, İtalya yarımadasında çok üstün bir medeniyet kurmuşlardır. Güneşi, ayı, yıldızı, göğü, dağı, denizi... (bir başka ifadeyle Oğuz boylarının isimlerini) tanımlayarak perestişde bulunmuşlardır.

Etrüsklerin ateşi kutsal saydıkları açıktır. İncil'deki "ad" sözcüğü bununla bağlantılı mıdır? diye aklıma geliyor. İnsanı korkutmak yahut yanlış davranışlardan alıkoymak için "Ölürsen adda (odda) yaracaksın!" derler.

Böylece anlaşılmıştır ki ölen Etrüsk'ün tabutunda yazılı olan kitabedeki sözler, (araştırmamızda görüldüğü gibi) Etrüsklerin 'Türk' milletine mensup olmalarının yanı sıra dil yönünden de Karaçay-Malkarlılara çok yakındırlar. Sözü geçen metinde "c" nin yerine "z" sesinin kullanıldığı dialektin, o devirde de kullanıldığı açıkça anlaşılmıştır. Sözgelimi, "Zilati" (etrüskçe) , "Cıladı" (karaçayca), "zıladı" (malkarca) kelimelerini karşılaştıralım. "Skit" denilen sözcük de "zgit" denilen etrüskçe sözcüktür. Rus kitaplarında ise bu morfolojiyi değiştirmişler ve kelimeyi "skif" haline getirmişlerdir... Şimdiki Karaçay-Malkar dilinde bu sözcük "cigit" şeklinde yazılmıştır. (Cigit, 'yiğit' demektir. Çev. notu).

Oğuz boyları ile Etrüsklerin tanrıları Temirkazak (Demirkazık), Kün(güneş), Ay, Kök (gök), Tak/Tav (dağ), Teniz (deniz) aynı olmaları sebebiyle, bu durum beni çok düşündürüyor ve düşünceler beni Oğuzlar ile Etrüsklerin cetlerinin aynı olduğu görüşüne götürüyor.

(Sırası gelmişken) Karpatlarda gördüğüm ilginç bir durumdan bahsetmek istiyorum. 1991 yılında Karpat dağlarında seyahatte bulunmuştum. Orada "**Skah Dobuşa**" diye adlandırılan milli parkta, dağlardan birinin sarp ve dik yamacında yukarıda sözü geçen tanrıların suretlerinin işlenmiş olduğunu gördüm: Çok eskiden burada, Oğuzların dini merkezleri olduğu muhakkaktır. Kaya yamaçlarında Oğuzlardan kalan piktografik yazılar ve resimler bir hayli çok. Bu yeri, Oğuzların kutsal merkezi saymak mümkündür. Resimlere bakarak şöyle bir yorum daha yaptım: Burayı, yani bu kutsal yeri çocuğu olmayanlar (karatonlar) kendilerine çocuk dilenerek, genç insanlar istikballerinin nasıl olacağını öğrenmek için, diğer bir çok insanlar da çeşitli yandımlar umarak ziyaret etmişlerdir. Muradlarına nail olmak için cömertçe güneşe kurban adamışlardır.

Görüldüğü gibi, kadim Oğuz taifelerinin çok kutsal saydıkları yerleri henüz aydınlanmayı beklemektedir.

(Bu yazı, Kazak bilim adamı A.Alişoğlu'nun, Nalçik'te yayınlanan malkarca ("Miñitav" dergisinin 1995-3 nolu sayısından Y.Nevruz tarafından Türkiye türkçesine aktarılmıştır.)

Karaçay halk edebiyatı araştırmaları...

NARİK ULU ÇORA

DUDALANI Mahmut

Ertde ertde Narik dep, Karaçayğa honşu bir Noğay elde çaşağan bir adam bolğandı. Künnü birinde anı katını tulpar bir çaş taphandı, atına da Çora atağandı. Tamam ol kün, Narikni baytalı da egiz tayla taphandı, bulanı ekisi da tulpar bolğandı, biri sarı biri da kara.

Mından talay cıl ozgandan sora, honşu cerleden bir biy, uvğa aylana keldi da Narik çaşağan elge kirendi. Narikni başhasında otlay turgan bir koynu athandı da urğandı. Narik, biyni etgenine razı bolmağandı, alay a cuk aytırğa amal tapmağandı.

Bu közüvde Narik'ni çaşı Çora karıvu, akılı bıla da nögerlerine al berme-gen kamsık bir çaşık bolup öse turğandı. Bir kün ol teñleri bıla oynay kelip bir çaşnı cılathandı. Cılağan çaşnı anası da aña açılvanıp "Sen alay tulpar eseñ, karıvnu kesi teñinde sınama da başağızda otlay turğan koyuğuznu uşkok bıla urup, atağız Narik'ni da hılıkge etip ketgen zalim biyde sınaşaña!" degendi. Çora munu eşitgenley üyge kelip, koynu öltürüp ketgen biyni kim bolğanın soradı. Atası munu aytırğa süymeydi. Alay bolsa da Çora aytdır-may koymaydı. Dağıda talay cıl ozadı, Çora da künden küñne ösed, cavğa cavluk, tosha tostluk eter çaş boladı. Bir kün Çora kara atına minip, savutun sabasın da baylap, ol biyni tabıp dert cetdirirge dep colğa çığadı. Köp bar-may Çora, biyni cılkı koşuna cetedi. Cüzle bıla cılkı at otlay, katlarında da cılkıçıları. Çora cılkıçığa "men Narik ulu Çorama" deydi, "bu cılkı bugün-den arı biyni tuldü, menikidi, men bılanı kesi çaşağan cerime süreme. Seni biyiñ kerti biy ese, ızımdan sürüp ceter da menden cılkısın sıyrır. Alay etalmasa va ol erkişi tüyül katındı, mindan arı börk cerine başına cavluk atsin. Endi ceñil oğuna bar da biyiñe hapar ber!"

Çora cılkını sürüp tebegendi. Cılkıçı da guzaba cetip biyiñe kuvğun ber-gendi. "Narik ulu Çora!" degenley, biyni cüregi çançandı, anı ızından cetal-mazın bilip "sürdü ese sürsün, anı da bir tabı kelir" dep koyğandı. Bolsa da biyni tögeregindeki kullukçuları, askerbaşçıları biyge betsinip "alay degen nedi, cılkını sıyrırğa kerekdi, Çora degen teli çaşnı da esin başına cıymasak bolurmu?" dep, savutlanıp atlarına minip colğa atlanğandı.

Bıla birem birem Çora'nı ızından cetip anı kağarğa izlegendile. Alay a Ço-ra, cetgen cetgenni tutup atdan alıp, tamağına bir uvuç topurak kuyup, başından da cılkıçı kuruknu artı bıla teplep, öltürüp başlağandı. Artdan kelgen askerle ölgen nögerlerin körüp, Çora'ğa küç cetmezin bilip ızlarına kaythan-dıla. Çora da cılkını sürüp, eline keltirip kesine mal etgendi.

Bir kün Çora uvğa çıkğandı. Bara barıp bir buvnu öltürgendi. Andan tö-gülgen kannı karda ariv kızarıp turganın körüp "Ah anasını, billay kızıl uvurt-

lu bir ariv katınım bolsa edi" dep ahsınñandı. Cüregine bu talpiv tüşgenden sora ol tiyrelede bir elge barğandı, konakbayına da ne murat bıla kelgenin añılathandı. Konakbayı erlay cayılıp, em ariv kızlardan üçün üyüne çakırıp, bilanı içinden kaysın caratsañ anı alırsa, degendi. Çora kızlağa karağandı; ekisi bay üyleden, üsleri başları da igi, alay a arivlukda birinçi bolurça tül. Üçünçü kızını üsü karıvsuz, kesi da carlı üynü kızı bolğanı belgili, alay a barıp tohtağan ariv. Kızını atı da "Kutlukız" bolğandı. Çora'nı cüregi bu carlı kızda tohtağandı. Kız da anı carathanın, süygenin açık etgendi. Atasından ana-sından da razılık alıp, nekâh da etdirip kelinni Çora'nı üyüne eltgendile. Bütev el cıyılıp toy oyun etgendile.

Bir colda Çora'nı üyüne bir biy kелgendi, munu atı Ahtarişin Alibiy bolğandı. Birgesine da eki cıyırma atlısı. Çora konakları sıylağandı, at konaklık etgendi, başha kurmanlıkla da soyğandı, köp türlü aşarıkla aşathandı, çağar, sıra, boza içirgendi. Andan sora, konakları közleri açılısın dep top-oyun, tutuş, çars kurağandı.

Tutuşha konakla katışmağandı, konakbayla da namıs etip "keligiz dep kismağandı. Alay a çars başlağanlay konakla atların sınarğa tavkel bolğandı. Atla çaphandı, alay a biyniki da içlerinde bolup konakları atları artha kalğandı. Çora'nı sarı aciri bıla kara acirinden cayılğan atla alğa kелgendile, em allarında va sarı acir bıla kara acir kелgendile. Munu körüp Alibiy içinden kara küygendi. "Men bu acirleni birin ne col bıla ne da zor bıla almay koymam" dep içinden ant etgendi.

Talay kün kalğandan sora Alibiy keterge dep tebregendi, Çora'dan acirleden birin tilegendi. Çora, kesi bıla bir kün tuvğan eki acirin, kesleri ölgünçü bir birlerinden ayırmazğa antı bolğanın bildirgendi. Alay a at kerek ese, cılkılarında acirlerinden cayılğan atlardan, cel cetmezlerinden, kuş tutmazlarından birni koy, kesine nögerlerine da birer at berirge razı bolğanın aythandı. Biy bu cuvapha açıvıññandı, kızınñandı, Çora'nı da kolun tutmay ketgendi.

Ol ketgenley Çora catıp cuklağandı. Bir cuklasa va uyanmay üç tört kün nũ cuk bilmey cuklağan adeti bolğandı. Bir uyanşa da talay künnũ keçeni cuku kerekli bolmay işin etip aylanñandı. Çora'nı bu halisin kimden ese da ürenip Alibiy, ol keçe oğuna ızına kaytıp, Çora'nı bavun açıp, sarı acirin çığarıp tebregendi. Çora'nı atası kart Narik munu körüp "tünene tost bolup kelip, bugün tüşmanlıkmı etese, sen biy tül, itni birise!" degendi. Biy kelip kartnı kamçı bıla urğandı. Çora'nı anası Minseli da "ay it, meni kolumdan aşagan tuzdamıñ saña taş bolup tiysin!" dep koşhandı. Biy mıña da "sen kart begecin, gırıldama!" dep koyğandı. Çora'nı katını ariv Kutlukız da çığıp "Hey biy, sen biy tüyül, katınsa, atnı erkişiça iyesinden alırğa korkup, katınladan alasa, meni cavluğumu al da başıña kısa bar!" degendi. Biy aña da "sen kahme, sen gacı, seni alay-bılay eterme!" dep, avur sözle aytıp arbazdan çığıp ketgendi. Biyni nögerleri bu işge razı bolmağandı, alay a aña karşı turur-

ğa korkğandıla.

Alibiy ketgenley, kart Narik cuklap turğan çaşını katına barıp, örge eñişge bara, bılay ayıp başlağandı:

Meni Çoram meni Çoram
Catmay endi kopsaňa
Seni üyüñe kelgen künnü
Közünü açıp körseñ a
Senden şöħça ketgen konak
Tüşman bolup keltendi
At orunnu kesi açıp
Sarı acirni eltgendi
Kart atañı ol başına
Kamçı bıla tarthandı
Aman bıla katınıña
Ketmez bediş aythandı

Çora bu sözlenni eşitir eşitmez, uyanıp erlay örge kobadı, savutların tağadı, kara tulparına minip Alibiyni ızından sürüp tebreydi. Anı cetgenin körgenley, Alibiyni eki cıyırma nögeri da kaçadı. Çora cetip Alibiyni colun kesip bılay aytadı:

Ahtarışın Alibiy
Alibiy tül teli bıy
Tosça kelip düşmança ketese
Sarı acirni sormay kayrı eltese
Alibiy:Atıña minñen esem tüşeyim
Kiyimiñi kiygen esem teşeyim
Aşıñı aşığan esem kusayım
Mindan arı şöħluğunu tutayım
Çora : Kırk konaklı konağı bolduñ üyümü
Tosça turduñ meni bıla beş künnü
İçeriñe boza bıla bal berdim
Aşarıña kazı bıla cal berdim
Celcetmezle bere edim almadın
Kuştutmazla bere edim bolmadıñ
İgilikge camanlık dep etgense
Kart atamı kamçı bıla tarthansa
Katinlağa bediş şöğüş aythansa
Sen bılanı endi kalay kusarsa
Meni bıla şöhluk kalay tutarsa
Endi maña teñlik eter sen bolsañ
Sarı acirimi alırsa da keterse
Alay bolmay meni allımda kaltırasañ

Köb barmayın toñuz kibik köberse

Alibiy, Çoranı bu sözlerin eşitgenley korkup kaltırağandı, alay bolsa da korkğanın tanıtmay, kesin cıyıp uruşha hazırlanñandı. Kılıcın kınından çığarıp Çorağa: "Alğıburun sen ur!" dep, tavuş etgendi. Çora da kılıcın çığarıp "oğay, sen alğın ur! Tüşman bolsañ da konaksa" degendi. Alibiy Çoranı başın sermegendi, alay bolğanı üçün Çoranı atı eñişge iyilip, kılıç oğartın ozğandı. Alibiy ekinçi kere Çoranı belinden sermegendi. Bu col da anı atı örge cınñap, kılıç töbentin ozup ketgendi. "Hov endi, közüv sendedi" degendi, Alibiy Çorağa. Çora va cañız sermegenley Alibiyni başın tönñeginden ayırıp cerge tüşürgendi.

Çora atından enip Alibiyni başın "zorçulağa ülgü bolsun" dep, col canında bir kazıkğa çançhandı, sarı acirin da adejge alıp ızına kaythandı.

Çoranı atası anası anı sav kaythanına ulla kuanç etgendile, kurmanlıkla etip sav elni sıylağandıla.

Andan sora Çora talay cılnı üyünde turğandı. Künleni birinde ol Kırım bıla Orusnu arasında uruş barğanın eşitgendi, tışından boluşluk barmasa cavnu küçlerigin anılağandı. Türk karnaşları ulla kıynılıkğa kalıp kan töge turğan zamanda, bılay bir cıgtlığı bolğan adamnı katınlanı içinde tınçayıp turğanın ayıpğa sanağandı. Çora bu akılın atası Narıkge bildirgendi;

Atası : Bar balam bar balam

Esenlik bıla bar balam

Başıñdan rahmatla çaçılısın

Sen barlık şaharlanı eşigi

Cartı coldan açılısın

Bar balam bar balam

On tamırdan süt bergen

Kart anañı köre bar

Çora barıp anasından da razılık tilegendi.

Anası: Bar balam bar balam

Başıñdan rahmatla çaçılısın

Sen barlık şaharlanı eşigi

Cartı coldan açılısın

Bar balam bar balam

Üç arıvdan saylap alğan arıvıñu

Mıdah etmey razılığın ala bar

Çora kelip ariv Kutlukızdan da razılık tileydi.

Kutlukız: Bar Çoram bar Çoram

Esenlik bıla bar Çoram

Sensiz meni eki közüñ kör bolur

Seni otovuñ cılamukdan köl bolur

Men hazırma seni bıla ölürge

Kete eseñ meni koymay elte ket

Sen kesiñ tarğa tüşgen közüvde
Razıma başımı kes da ket

Çora, katını kesine bılay teren süymekligi bolğanına kuanadı, alay a gavur bıla barğan uruşğa tişirivnu eltirge madar bolmağanın da bileği. Katınına köp ariv aytıp üyde kalırın tileydi. Kutlukız da em ahırında razılık bergendi, bolsa da cañız bir şart bıla: Eri uruşdan sav kutulsa, başha cerde kalıp ketmey üyüne kaytırğa söz berse. Çora bu şartnı kabil etgendi. Katın: “Bu meni unutturmasın” dep, kesini altın cüzügün Çoranı barmağına saladı.

Çora bir atna minip, bir atın da adejge alıp colda bara turğanlay, uzak bir elde şuv ala turğan bölek kızğa tübeydi. Kızladan biri munu tanıp bılay ayta-
dı:

Coluñ bolsun sen Narik ulu Çorasa

Eki at bıla kesiñ kayrı barasa

Mindir meni sarı atıña cararma

Uruşlada cara tüşse bağarma

Çora: Men Çora tülme karama

Kırım Hanña boluşurğa barama

Sarı acırım katınlanı mindirmez

Iyesine cara sallık tübemez

Kız : Men tanıyma Narik ulu Çorasa

Boluşurğa Kırım Hanña barasa

Sen tüşmanña ulla köllü karaysa,

Cañız kesiñ anda nege cararsa

Çora: Kerti aytasa Narik ulu Çorama

Kırım Hanña boluşurğa barama

Tüşmanña da sen aythança karayma

Barın da karıvsuzğa sanayma

Men cavnu andan alğa eslesem

Adam tül temir kibik bolama

Alay bolmay menden alğa ol körse

Tulpar tül cumurtha içinde kalama

Çora alaydan ozup Kırımğa cetedı. Ol kelgen közüvde uruş em katı halda boladı. Eki canından da allay köp adam kırıladı, kökden taş tüşse ölükge tiygen bolmasa cerge tiymezlik boladı. Aladan akğan kan, adam kirip ötelmez-ça ulla ırhıla bolup sarkadı. Sora Kırım Hannı askerleri azalıp başlaydı. Ereseyni va askerini uçı kıyırı, sanı sanavu bolmağandı, cañıdan cañısı kelip turğandı. Mindan bir kün keçikse, oruslula curtnu basarık bolğandıla.

İşni bılay amalsız körgenley, Çora Orus askerni çüyre canından kirip börü koy sürüvnü uvadıh etgença, gâvurlanı cüzle bıla miñle bıla kırıp tebreydi. Çoranı allından kaçan bolmasa, aña karşı turğan sıñar bir cav asker bolmaydı. Orus askerle, kuru da etivçüleriça kündüz uruş etip keçe soluv alğandıla. Künle keçe bıla cuklamağan Çora va gâvurlanı keçe solurğa da

cuklarğa da koymağandı. Sora, eki atına da közüv minñendi: Keçe kara atına, kündüz sarı atına. Orus asker tulpar Çoranı küçüne çıdayalmay buzulup tebegendi. Tamam arıp, talay keçeni da cuklayalmağan Orus askerle sıhır bolğandıla, aralarında nizam buzulğandı. Kiçileri tamadalarına sıynmay tebegendile. "Çora keledi!" dep eşitgenley gâvurla koy sürüvley bir birlerin teplep miñle bıla kırılğandıla. Kalğan kesegi da ızına karamay başlı tüblü bola Ereseyge kaçadı.

Uruş boşalğandan sora Çora Kafkazda üyüne üydegisine kaytırğa izleydi. Alay a Kırım Han munu boşlamaydı, sarayına çakıradı, sıylı savğala beredi, askerlerine başçı etedi, kesi razılık berse, küyev eterge izlegenin de bildiredi.

Bu turumda Çoranı akılı çaykaladı, ne eterin bilmeydi. Mında kaladı da katinına bergen sözün buzadı; ketedi de Han erkinlik bermeydi.

Tamam bu közüvde oruslula da Çoranı ızından bir tashaçı ciberedile "ulu Orus askerni horlağan tulparnı çasırtın öltürürge, alay bolmasa da sırların bilirge". İygenleri da kimdi desegiz, Türk tilni iği bilgen bir Orus kız. Bu kızda va allay bir arıvluk bolğandı, anı körge em katicürek askerni da cüregi balavuz çıraklay erigendi. Munu kallı da bolmay kız bek akıllı bolğandı.

Türlü türlü hıylala bıla kız sarayğa kiredi, Çora bıla tanışadı, anı cüregine örten saladı. Çora kızını süyedi, taşa bıla tabışadı, altın cüzüğün da anı barmağına tağadı. Kızını cüreginde da süymeklik uyanadı, tab Çora bıla üylenip kalırğa da tavkel boladı. Alay a Çora üylenirge razı bolmaydı, kızını umutun da üzme, uzak bolcal saladı. Kız bu işge kızınadı, çamlanadı, cüreginde uyanğan süymeklikni cerine eski tüşmanlık kayıladı. Çora'nı coyarğa dığalas etedi, alay a Çoranı cuklağan zamanın tabalmaydı. Neçün desegiz, Han Çoranı uzun cuklavçusun bilip, kesini üyünde catdıradı, anı bıla da kalmay tışından adam zaran cetmesin dep, eşigin karavullağa saklatadı. Bılaylık bıla Orus kız Çoranı öltürallığından tünñüledi, keçe bıla Çoranı sarı atına minip kaçadı, barıp Orus patçahğa haporın aytadı.

Çora bıla Hannı birleşip Ereseyge çabıvul eterlerinden korkup turğan Orus patçah, alada ol akıl bolmağanın bilip tınçayadı. Çoranı eki tulpar atından birin kolğa tüşgenine da mardasız kuanadı. Tashaçı kızını Çora'dan karnı bolğanına artıksız da bek süyüedi. Kızını sarayğa caraşdıradı, savğala beredi, tögeregine cumuşçula saladı. Köp barmayın kız ala umut egeñca bir tulpar ulan tabadı. Bu çaşçık künden keçege ösüp tamam Çoranı çaşlığıca kişi sırtın cerge salalmağan aytıvluk bir göcep boladı.

Kırım Han bıla Çorağa dert tutğan Orus patçah bu çaşını savut sabağa üreledi, atasını sarı atına mindirip, birgesine da ulla asker koşup anı Kırımğa uruş açarğa ciberedi. Kırım askerle alğınça tüşmannı allına turadıla, uruş başlanadı. Çora da burun kibik Orus askerni çüyre canından kirip kirip tebreydi. Alay a köp barmayın Çoranı allına "canñız atlı" cığıp, anı colun kesedi. Atla cuvuk kelgenley bir birlerin tanıp kişneydile. Çora da sarı atın tanıp esi aña ketgenley, çaş kılıç bıla sermep Çoranı sol bileğın tüşüredi. Çora da

es cıyıp sermeydi da caşnı baş tokmağın cerge çortlatadı, haman atından tüşüp "meni atıma minip maña karşı tururğa kesine bazğan bu caş boş adam bolmaz" dep, can bere turğan caşnı katına barıp betine karaydı. Karasa va neni körsün, tamam da kesi caşlığına şaşmay uşağan, sakal miyık cañı urğan bir tulpar... İgi karasa, caşnı barmağında Orus kızğa bergen altın cüzügü. "Endi bolur boldu!" deydi, Çora kesi kesine.

Çora em ahırında cañılışların añılaydı, teren puşuvğa tüşedi. İş bu halğa kelgenden sora ne Hanña ne da kesin süygen katınına betin körgüztalmazlığın añılaydı. Bir bilegi da ketip, gâvurla bıla uruş eterge karıvu da bolmağandan sora casağandan kimge ne fayda! Kara atına minedi, sarı atı da ızından Karateñizge kirip ketedi. Çora ayrılğanlay, Orus asker Kırımı küçleydi. Alay a oruslula, Çora entda ızına çığıp Ereseyge bir belah etmesin, dep korkuv etip, Çora teñizge kirgen cerge bugün bügeçe karavulla salıp turadıla, deydi-le.

(Dudalanı Mahmut bu haparnı 1952 cıl Türkiyada Yakapınar/Ertuğrul el-de çaşağan Abaylanı Hacımırza'dan cazıp alğandı. Ol közüvde Hacımırza 68 cılda bolğandı. Bu hiysapha köre, Hacımırza 1884 cılda Karaçayda tuvğandı, 21 cılda zamanında Ekinçi İstanbulcıla bıla Türkiyağa kелgendi.)

Sılpağarlanı Yılmaz

ABONELERİN DİKKATİNE!

Bir kısım abonelerimiz 4. yıla ait abone bedellerini göndermekte büyük ihmal gösteriyorlar. Dördüncü yılın ilk iki dergisinin içine (doldurulup hazırlanmış) halde -Posta Çeki- koyduk ve gönderdik, ama yine de ihmal ettiler. Bu sayıya posta çeki konulmayacak. Biz üzerimize düşeni fazlasıyla yaptık ve bu sayıdan sonra çıkacak sayılar sadece (abonelerini yenileyenlere) gönderilecek, diğerlerinininkiler ise ma'lesef kesilecektir. Durumu üzülerek dikkatlerinize sunuyoruz...

Ayrıca; abone olup da eksik sayısı olanlar veya adresleri değişip de dergileri gelmeyenler (**B.KAFKASYA Dergisi-Mrk.PK.62 ESKİŞEHİR**) adresine yazılı olarak adreslerini bildirdikleri takdirde eksik veya gelmeyen sayıları hemen gönderilecektir.

Birleşik KAFKASYA